

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Дипломна робота

Магістр

(освітній ступень)

на тему «Особливості моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з різним рівнем брехливості»

«ХАІ.704.760пМ.20О.053 715п01 ДР».

Виконав: студент 2 курсу групи

№ 760пМ

Спеціальність 053 «Психологія»

(код та найменування)

Освітня програма: «Психологічне консультування та психотерапія»

(найменування)

Чернецька Д. В.

(прізвище й ініціали студента)

Керівник: Жарікова

С.Б.

(прізвище й ініціали)

Рецензент: Большакова

А.М.

(прізвище й ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ МОРАЛЬНОЇ САМООЦІНКИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	6
1.1 Моральна самооцінка та її психологічні детермінанти	6
1.2 Параметри моральної самооцінки.....	12
1.3 Особливості моральної самооцінки молодших школярів	17
1.4 Формування моральної самооцінки у молодшому шкільному віці.....	21
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕДУРА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	27
2.1 Загальна характеристика вибірки та процедури дослідження	27
2.2 Характеристика методів дослідження	28
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОРАЛЬНОЇ САМООЦІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД РІВНЯ БРЕХЛИВОСТІ	33
3.1 Особливості взаємозв'язків параметрів моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості	33
3.2 Особливості взаємозв'язків параметрів моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості.....	41
3.3 Порівняльний аналіз особливостей моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим та низьким рівнем брехливості	48
3.4 Особливості взаємозв'язку моральної самооцінки та моральної поведінки у дітей молодшого шкільного віку з різним рівнем брехливості	50
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	57
ДОДАТКИ.....	61

ВСТУП

З проблематикою морального виховання пов'язане розв'язання таких важливих психолого-педагогічних питань як адекватність самоствавлення та самовідчуття, формування толерантності, регулювання поведінки, будування доброзичливих суспільних відносин. Список цих питань поширюється у зв'язку з пандемією Covid 19 та розповсюджується на особистісну відповідальність за дотримання карантинних заходів перед собою оточуючими.

У контексті морального виховання визначним є молодший шкільний вік, саме в цьому віці набувають інтенсивності процеси усвідомлення дитиною моральних аспектів власної поведінки, а моральна самооцінка починає виконувати регулятивну функцію в суспільному житті молодших школярів, впливає на характер їх стосунків з оточуючими та стимулює моральний вибір в життєвих ситуаціях. Моральна самооцінка молодшого школяра визначається як процес і результат оцінювання ним моральної сфери своєї особистості. Дослідженнями моральної самооцінки в молодшому шкільному віці займалися такі науковці як М. Й. Боришевський, Д. Т. Гошовська, М. І. Заміщак, А. В. Захарова, М. В. Савчин, І. І. Чеснокова та ін. [9-15,30,31]. На сьогоднішній день визначені особливості особливості моральної самооцінки у молодшому шкільному віці такі як: параметри, типи та рівні моральної самооцінки, її вікові особливості, мотиватори морального самооцінювання, чинники, умови та механізми становлення моральної самооцінки.

У той же час, особливості моральної самооцінки молодших школярів в залежності від конкретних особистісних якостей, серед яких брехливість, залишаються недостатньо вивченими.

Перспективним для наступних досліджень є вивчення вікової динаміки особливостей моральної самооцінки в залежності від рівня брехливості.

Об'єкт дослідження – моральна самооцінка.

Предмет дослідження – особливості моральної самооцінки.

Мета дослідження – вивчити особливості моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з різним рівнем брехливості .

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз наукових досліджень проблематики моральної самооцінки та її особливостей у молодшому шкільному віці.

2. Виявити особливості взаємозв'язків параметрів моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості.

3. Виявити особливості взаємозв'язків параметрів моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості.

4. Порівняти особливості моральної самооцінки молодших школярів з високим та низьким рівнем брехливості.

5. Визначити особливості взаємозв'язку моральної самооцінки та моральної поведінки дітей молодшого шкільного віку з різним рівнем брехливості.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань використані наступні методи:

1. Теоретичний метод – аналіз наукової літератури, порівняння та узагальнення інформації щодо проблеми дослідження.

2. Психодіагностичний інструментарій – шкала брехливості тесту «Особистісний опитувальник Айзенка» (дитячий варіант) [7], тест «Міркуємо про життєвий досвід» (складений Н. Є. Щурковою, адаптований В. М. Івановою, Т. В. Павловою, Є. М. Степановим), проєктивна методика «Промінчики» М. І. Заміщак, проєктивна методика «Будинок» М. І. Заміщак, проєктивна методика «Сходинки» (складена В. Г. Щур, адаптована М. І. Заміщак) [13].

3. Математико-статистичні методи – U-критерій Манна-Уїтні, r-критерій Спірмена [26].

У дослідженні прийняли участь учні молодших класів Часовоярської загальноосвітньої школи I-III ступенів №17. В Загальній кількості 86 молодших школярів.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ МОРАЛЬНОЇ САМООЦІНКИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1.1 Моральна самооцінка та її психологічні детермінанти

В сучасному світі дуже зросла роль моралі в регуляції людських стосунків. Саме через це постала проблема морального виховання підростаючого покоління. Головним напрямком морального виховання є формування і розвиток моральної особистості.

Людина стає моральною особистістю, коли вона добровільно підпорядковує свої дії моральним вимогам суспільства, усвідомлює їх значення й зміст, здатна ставити перед собою моральні цілі й виробляти рішення відповідно до конкретних обставин, самостійно оцінювати власні дії й вчинки оточуючих, виховувати себе [28].

А основним регулятором поведінки та діяльності людини, який зумовлює соціальну адаптацію особистості виступає самооцінка.

Трактуванням поняття самооцінка та вивченням її особливостей займалося багато зарубіжних та вітчизняних науковців, через те, що самооцінка має великий вплив на формування особистості [2, 5, 22, 25, 29].

Це призвело до виникнення цілого ряду підходів до вивчення феномену самооцінки.

Так, у особистісному підході самооцінка розглядається як компонент самосвідомості особистості. Діяльнісний підхід розглядає самооцінку як чинник, що впливає на якість результатів діяльності людини. Аналіз самооцінки в процесі вікових змін використовується у динамічному підході. Самооцінка – одна з основних функцій особистості, зауважують представники функціонального підходу [22].

Л. С. Виготський визначає самооцінку як узагальнене, стійке і водночас диференційоване ставлення людини до себе [5,6].

Р. Бернс відводить самооцінці роль емоційно-ціннісної структури та прирівнює її до самовідношення. Науковець вважає, що самооцінка забезпечує ієрархію знань людини про себе [2].

А. Бандура розглядає самооцінку як один з компонентів, що регулюють поведінку. Тобто, за допомогою реакцій самооцінки, що висловлюються у формі задоволення або незадоволення собою регулюється широкий спектр поведінки людини [29].

І. І. Чеснокова стверджує, що самооцінка – це результат інтегральної роботи в сфері самопізнання і емоційно-ціннісного ставлення до себе [30,31].

На думку М. В. Савчина самооцінка характеризує ставлення людини до себе загалом чи до окремих сторін своєї особистості, поведінки та діяльності [24,25].

Самооцінку вважають проекцією усвідомлювальних якостей на внутрішній еталон, співставленням своїх характеристик з ціннісними шкалами, формою відображення ставлення до себе та особистісним судженням про власну цінність, позитивною чи негативною установкою щодо себе.

Численні підходи до вивчення самооцінки дають суперечливі результати, які вимагають систематизації і узагальнення. Проте, однозначним є те, що самооцінка – результат тривалого процесу, який відбувається під впливом різноманітних детермінант і не припиняється впродовж усього життя людини. Самооцінка не лише залежить від оточення особистості, її стилю спілкування, успіхів у діяльності, а й впливає на всі сфери життя людини, корегує її поведінку.

Серед різноманітних модифікацій самооцінки окремим феноменом для теоретико-емпіричного вивчення постає моральна самооцінка як своєрідне мірило особистісного засвоєння, осмислення і використання концентрованої в моральних нормах системи загальнолюдських та особистісних цінностей [12].

Моральну самооцінку можна розглядати у двох напрямках:

- 1) моральна самооцінка як результат оцінки власних моральних якостей;
- 2) моральна самооцінка як процес оцінювання своїх моральних якостей [12, 13, 15].

Для повного розуміння проблематики моральної самооцінки доцільним буде розглянути її в двох напрямках. Тобто моральну самооцінку як результат і процес оцінювання особистості моральних аспектів, себе як суб'єкта поведінки, діяльності та спілкування на основі засвоєних моральних норм.

Моральна самооцінка забезпечує проінформованість на достатньому рівні про себе як суб'єкта моральності та регулювання на цій основі моральних аспектів власної поведінки.

Структура моральної самооцінки:

- 1) когнітивна складова – прийоми морального самоусвідомлення, пізнання інших, усвідомлення сутнісних ознак предмета моральної самооцінки (певне емоційне ставлення впливає і на сам процес, і на результати моральної самооцінки), елементи регулятивної поведінки, які, визначають глибину, адекватність, міру морального само оцінювання;

- 2) емоційно-мотиваційна складова як афективно-потребова сфера у моральному самооцінюванні, де діти оцінюють не безпосередньо, а довільно, відповідально відповідно моральних норм, почуттів;

- 3) поведінково-вольова – це складова, яка передбачає вміння користуватися еталонами, самооцінювальними діями морального самооцінювання, вільно робити моральний вибір, здатність до морального самоаналізу відповідає за функціональну дієвість моральної самооцінки;

- 4) морально-духовна передбачає вміння морально самооцінювати через призму морально-духовних цінностей, вміння сказати «так» чи «ні» у відповідних життєвих ситуаціях, жити у гармонії з своїм внутрішнім світом [9, 12].

Типи моральної самооцінки:

I. Адекватний, конструктивно-дієвий тип моральної самооцінки: людина з таким типом моральної самооцінки володіє моральними знаннями та адекватно орієнтується у моральних нормах та ідеалах. У активному та пасивному словнику переважають слова морально-етичного змісту. Моральні самооцінювальні судження характеризуються повнотою, адекватністю, стійкістю. Готовий до відстоювання власної позиції, може сказати «Ні» у моральних колізіях, відмовляється від несправедливого схвалення, висловлює згоду з очікуваною моральною оцінкою інших, емоційні реакції адекватні. Моральна самооцінка функціонує як механізм довільної саморегуляції.

II. Дисгармонійний (адекватно-неадекватний, «непостійний») тип. Людина з таким типом моральної самооцінки характеризується наявністю моральних знань, але недостатньою орієнтацією у моральних нормах. В активному словнику незначна кількість понять морально-етичного змісту. Моральна самооцінка функціонує в якості домінуючого мотиву поведінки ситуативно.

Молодші школярі з таким типом орієнтуються на бажану оцінку дорослого. Діти схильні до неврозів та депресій, мають труднощі ідентифікації себе як суб'єкта моральності з іншими, не знають, коли співчувати, не можуть диференціювати стереотипи моральної та неморальної поведінки. Відсутнє критичне ставлення до себе, неаргументоване, невиправдане відстоювання власної моральної позиції.

III. Неадекватно-деструктивний тип. Людина з таким типом моральної самооцінки характеризується високою самопрезентацією уявних моральних гідностей. У активному словнику наявна достатня кількість слів, що свідчать про моральні знання. Моральна самооцінка нестійка та неповна. Моральна ідентифікація відсутня, емпатія несформована, використовує стереотипи, які орієнтуються на себе, власні думки, нехтуючи оцінками інших. Мотиви морального самооцінювання окреслюються егоцентричною спрямованістю

(орієнтація на меркантильні інтереси). На очікувану оцінку не орієнтується, він вважає, що сам спроможний правильно себе оцінити [11, 12].

Розглянемо рівні моральної самооцінки, запропоновані М. І. Заміщак.

Високий рівень сформованості моральної самооцінки характеризується широтою змісту морального самооцінювання. Люди з таким рівнем вміють адекватно себе оцінювати у різних ситуаціях, співпереживати та співчувати, вміють радіти за успіхи іншого. Знають еталони самооцінювання (моральні знання, ідеали, норми, розуміють моральні якості). Моральна самооцінка є функціонально дієвою, володіючи адекватною моральною самооцінкою, завжди чинять та оцінюють себе та інших морально, вміють сказати «ні» в ситуаціях моральних колізій, а також впливати на поведінку інших. Їх вирізняє здатність до самокорекції і саморегуляції моральної самооцінки.

Люди з середнім рівнем сформованості моральної самооцінки зустрічаються з труднощами при оцінюванні моральної позиції та істинності чи хибності соціальних стереотипів щодо моральних норм, вміють опосередковано оцінювати себе, порівнювати себе з оточуючими, ідентифікують свою поведінку з їхньою та орієнтуються на їхню оцінку.

Низький рівень сформованості моральної самооцінки характеризується фрагментарними знаннями про моральні норми. Люди з таким рівнем сформованості не вміють оцінювати зовнішні аспекти поведінки та дії іншої людини, тим більше внутрішні переживання. Практично не володіють самооцінними діями. Невизначено оцінюють моральні аспекти власної особистості та поведінки. Ставлення до самих себе частково опосередковується через призму морально-духовних норм, цінностей.

Люди з нульовим рівнем сформованості моральної самооцінки не вміють оцінювати себе, відсутня потреба морального самооцінювання. Відсутнє самооцінювання моральної позиції, не реагують на зауваження, вимоги та оцінки оточуючих. Не володіють морально-духовними цінностями [9, 13].

Також, М. І. Заміщак виділяє наступні мотиватори морального самооцінювання:

- 1) моральний вчинок, на який активно звертають увагу рідні;
- 2) моральний вчинок, на який активно звертають увагу педагоги;
- 3) моральний вчинок, на який активно звертають увагу ровесники;
- 4) власний моральний вчинок, на який звертають увагу рідні, педагоги, ровесники;
- 5) внутрішня потреба у моральному самооцінюванні під впливом християнської віри;
- 6) власна реакція на власний моральний вчинок; 1) моральний вчинок, на який активно звертають увагу рідні;
- 7) власна реакція на власний аморальний вчинок;
- 8) спостереження високо-морального вчинку ровесника, на який звертають увагу ровесники, дорослі;
- 9) спостереження високо-морального вчинку іншого дорослого;
- 10) спостереження реального аморального вчинку ровесника;
- 11) спостереження реального аморального вчинку дорослого;
- 12) враження від морального вчинку, що описаний в художньому творі;
- 13) враження від аморального вчинку, що описаний в художньому творі чи зображений у мультфільмі [9].

Особливості моральної самооцінки значною мірою залежать від того, наскільки адекватно дитина сприймає себе та свої морально-соціальні зв'язки. Вона передбачає вміння оцінювати свої можливості як суб'єкта моральності, якості морально-етичних норм суспільства, певного менталітету людей та усвідомлення моральних цінностей власної ідентичності незалежно від мінливих умов соціуму. Моральна самооцінка опосередковує ставлення дитини до самої себе, інтегрує досвід її діяльності, спілкування з іншими людьми. Це важлива особистісна інстанція, яка дозволяє контролювати власну поведінку та діяльність з точки зору нормативно-моральних критеріїв, у співвідношенні з морально-соціальними нормами. Вона впливає

на почуття людини, є її важливим орієнтиром у моральній поведінці, діяльності та спілкуванні.

Таким чином, моральна самооцінка – це як результат і процес оцінювання особистості моральних аспектів, себе як суб'єкта поведінки, діяльності та спілкування на основі засвоєних моральних норм, ідеалів та в результаті моральної ідентифікації і самоідентифікації з образом позитивних чи негативних морально-оцінних еталонів незалежно від різних умов, ситуацій. Вона є результатом функціонування актуальної моральної свідомості і самосвідомості, функція якої зводиться до забезпечення поінформованості на достатньому рівні про себе як суб'єкта моральності та регулювання на цій основі моральних аспектів власної поведінки.

1.2 Параметри моральної самооцінки

Моральна самооцінка характеризується такими параметрами:

- 1) предмет морального самооцінювання (вчинки, ставлення, позиції, цінності, вибори, тощо);
- 2) реалістичність – нереалістичність, (адекватність – неадекватність) як міра критичності, відповідність поведінки моральним ідеалам і нормам;
- 3) стійкість-нестійкість моральної самооцінки;
- 4) автономність;
- 5) рівень моральної самооцінки;
- 6) функціональна дієвість.

Розглянемо детальніше кожен з параметрів.

Предмет моральної самооцінки охоплює сукупність морально-етичних цінностей, відношень і можливостей особистості та включає такі елементи:

- 1) моральні вчинки та дії особистості;
- 2) моральний ідеал;
- 3) моральні якості;
- 4) моральні ставлення до іншого;

- 5) оцінка моральних аспектів поведінки іншого;
- 6) моральна позиція щодо іншого;
- 7) піддатливість регуляційним впливам (слухняність), відповідальність.

Через вчинок виявляється сутність моральної свідомості, рівень внутрішнього прагнення дитини діяти згідно моральних вимог.

Вчинок – це дія, яка усвідомлюється діючим суб'єктом як суспільний акт, і, в свою чергу, детермінує ставлення до себе. Кожен вчинок є цілісним явищем, в якому в нерозривній єдності існують суб'єктивно-особистісні (мотиви) і об'єктивно значущі (результати) елементи. «Цінність вчинку без врахування морального ставлення не дає адекватного уявлення про його моральну значущість, оскільки під впливом багатьох причин позитивні мотиви можуть дати негативний результат» [16,17].

Відповідальність – це здатність дитини детермінувати події, вчинки в момент їх здійснення, в ході їх виконання, аж до радикальної зміни всього життя. Відповідальність – це здатність у процесі життя бачити, виділяти, ставити проблеми, вчасно їх усвідомлювати та приймати відповідні рішення [23].

На етапі молодшого шкільного віку важливою якістю є слухняність дитини. Прояв слухняності – адекватне реагування дітей на зауваження та оцінки оточуючих, стверджує С.Заболоцька [8].

Важливою складовою предмета моральної самооцінки виступають моральні ставлення до людей та моральні почуття, що формуються у ході спільної діяльності, спілкування. Реалізація моральних стосунків опосередковується моральними почуттями. Переживання дитиною різних аспектів взаємодії власного Я з іншими людьми є умовою виникнення моральних ставлень. Б.Ананьєв розглядав моральні ставлення до інших як об'єктивну відповідність окремих дій і вчинків особистості потребам та інтересам суспільства, що реалізується в різних способах діяльності. „Поведінка, – за словами вченого, – практично здійснюване людиною ставлення” [1, 5]. У моральній поведінці головним є ставлення людини до

навколишніх людей, які побудовані за правилами моральності. Дослідник вважав, що „ ставлення до інших виникає швидше, ніж інші та стає підґрунтям для формування інших рис характеру... і це можна вважати однією з центральних характеристик особистості ” [1, 5].

Адекватна моральна самооцінка – передбачає оцінювання дитиною своїх морально-духовних якостей, знань, навиків і вміння ідентифікувати себе з образом позитивних чи негативних морально-оцінних еталонів, незалежно від різних умов, ситуацій. Така самооцінка передбачає критичне ставлення до себе та правильну оцінку своїх вчинків, ставлень, позицій, мотивів, цінностей тощо, вміння зауважувати та оцінювати моральні аспекти своєї поведінки, проявляє самокритичність, яка виявляється у незадоволенні собою, що спонукує до роботи над собою [11].

Неадекватна моральна самооцінка є двох типів:

а) завищена, коли дитина переоцінює рівень моральності власної особистості (мотиви, цінності, ставлення тощо) та поведінки (вчинки, ставлення, позиції тощо);

б) занижена – недооцінювання моральності власної особистості та поведінки.

Моральна самооцінка характеризується за рівнем:

- 1) висока адекватна – дитина високо оцінює свою моральність;
- 2) висока неадекватна – дитина високо оцінює свою моральність;
- 3) середня – дитина не виділяє себе серед інших дітей;
- 4) низька – дитина низько оцінює свою моральність [11].

Занадто висока чи занадто низька моральні самооцінки є внутрішнім джерелом конфліктів особистості. Так, завищена моральна самооцінка призводить до того, що дитина схильна переоцінювати себе в ситуаціях, що не дають для цього приводу. У поведінці вона озлоблена, виявляє підозрілість чи навмисну зарозумілість, агресію і зрештою може втратити необхідні міжособистісні контакти, замкнутися в собі [12].

Усвідомлення предмета морального самооцінювання та здатність до адекватного морального самооцінювання молодших школярів успішно розгортається за умов сприятливого розвивального морального оточення.

Стійкою вважається самооцінка, яка протягом певного часу залишається незмінною.

Ще однією властивістю моральної самооцінки є функціональна дієвість моральної самооцінки – вплив на поведінку так, що школяр, володіючи адекватною моральною самооцінкою, завжди чинить та оцінює себе та інших морально, вміє сказати «ні» в ситуаціях аморального тиску, чи «так» в ситуації блокування моральної дії, а також впливати на поведінку інших (підтримуючи моральну та протидіючи аморальній самооцінці). За неадекватної моральної самооцінки, школяр не завжди чинить та не оцінює себе та інших морально, а то і взагалі не оцінює, поступає ситуативно.

Моральна самооцінка надає специфічній спрямованості всьому процесові саморегулювання моральної поведінки. Результат цього процесу прямо співвідноситься з адекватністю, стійкістю і глибиною моральної самооцінки. Тільки високий рівень розвитку цих властивостей та їх інтеграція забезпечують здійснення саморегулювання на адекватному рівні [11].

Самостійність моральної самооцінки. Суттєвою властивістю моральної самооцінки – її самостійність-несамостійність (автономність), тобто незалежність від оцінок інших, її моральних аспектів поведінки та діяльності. Формуючись під впливом моральних оцінок інших та результатів власної поведінки, моральна самооцінка в процесі свого розвитку автономізується від думки інших. Становлення автономності моральної самооцінки блокує навіюваність оцінок та конформізму. Водночас моральна самооцінка не може бути зовсім незалежною. Дитина має бути чутливою до оцінок моральних аспектів її особистості та поведінки з боку інших [12].

За рівнем узагальненості:

а) загальна моральна самооцінка;

б) ситуативна моральна самооцінка.

За часовим критерієм виділяють такі види моральної самооцінки:

1) ретроспективна моральна самооцінка, яку здійснює особистість після реалізації вчинку, дії, ставлення;

2) актуальна (процесуальна, корегуючи) моральна самооцінка, яка проявляється «тут і зараз» і спрямована на її корекцію;

3) прогностична моральна самооцінка, що відображає етап орієнтування у своїх моральних нормах, ставленнях, позиціях тощо, які потенційно можуть реалізуватися у поведінці.

Функція першої – оцінка вчинків, ставлень, позицій, досягнутих рівнів розвитку; другої – оцінка і корекція вчинків, ставлень (поведінкових актів) по ходу їх розгортання; третьої – оцінка суб'єктом своєї моральної спрямованості [14].

Оцінка процесу та результату діяльності, досягнутих рівнів розвитку (актуальна і ретроспективна моральна самооцінка) меншою мірою ускладнена дефіцитом моральної інформації і має більше основ для функціонування в однозначних параметрів.

Єдина цілісна моральна самооцінка особистості формується на основі самооцінки окремих сторін її психічного світу та активності. Відтак, у свідомості фігурує загальна особистісна самооцінка, що є надбудовою окремих парціальних самооцінок. Ця особистісна самооцінка відображає загальний стиль ставлень до себе, загальну життєву настанову. Дуже важливо, щоб дитина вміла розуміти іншу людину, морально ідентифікувати себе з іншим, прагнула емоційно відгукнутися на проблеми іншого, а відтак адекватно оцінювати себе як суб'єкта моральної поведінки. Набутий досвід самооцінювання та реальної поведінки у дитинстві є дуже вагомим та дійовим протягом всього життя.

Отже, моральна самооцінка характеризується предметом морального само оцінювання, адекватністю – неадекватністю як мірою критичності,

відповідністю поведінки моральним ідеалам і нормам, стійкістю – нестійкістю, автономністю, рівнем, функціональною дієвістю.

1.3 Особливості моральної самооцінки молодших школярів

Молодшими школярами вважають дітей від 6 до 11 років, які навчаються у 1-4 класі. Головною особистісною характеристикою молодшого школяра є прийняття і усвідомлення своєї внутрішньої позиції, що дає підстави вважати цей вік зрілим дитинством [7].

У молодшому шкільному віці відбувається зміна провідної психічної саморегуляції від мимовільної до свідомо-вольової. Шкільне життя вимагає систематичного та обов'язкового виконання дитиною багатьох правил і норм. Дотримання цих правил вимагає від дітей вміння регулювати свою поведінку та підпорядковувати довільну діяльність свідомо поставленим цілям.

Психологічні дослідження вказують на те, що молодший шкільний вік – важливий період для становлення морально-духовної культури, бо саме в цьому періоді закладаються основи для засвоєння моральних знань, переконань та ряду інших необхідних передумов наступного морального розвитку людини.

Для більшості дітей період від 6 до 12 років це час, коли вони радикально змінюють спосіб життя, приступаючи до нової обов'язкової, суспільно-корисної діяльності, розширюється система стосунків, в яких він об'єктивно реалізує себе як суб'єкт моральної поведінки. Молодший школяр починає систематично вчитися, стає членом шкільного колективу, змінюється система стосунків з дорослими, з'являється низка нових обов'язків

Засвоюючи в процесі навчання певні норми і цінності, школяр починає під впливом оцінних суджень інших (вчителя, однолітків) певним чином ставитись як до реальних результатів своєї навчальної діяльності, так і до себе самого як особистості та своєї поведінки.

На думку І. Д. Бех саме в молодшому шкільному віці спостерігається яскраве емоційно – моральне ставлення до життєвих явищ, засвоєння етичних знань та формування на цій основі елементарних етичних понять дії у дітей. Дослідження А.Захарової [15] показують, що протягом молодшого шкільного віку в дитини формуються, удосконалюються уявлення про себе, свої можливості, особистісні характеристики. С.Мащак [21] підкреслює, що у молодшому шкільному віці виникає інтерес до власного внутрішнього світу, що вможливує поглиблення процесу самопізнання. зміни пов'язані зі значним збільшенням обсягу знань, умінь та навичок, відкриттям образу Я та опануванням нової соціальної позиції, які зумовлюють особливості становлення моральності, основою якої є моральна свідомість.

У молодшому шкільному віці на основі моральних норм відбувається активне становлення регуляції дитиною власної поведінки. Основними чинниками цього важливого новоутворення виступають: надситуативний орієнтир здійснення вчинку згідно з прийнятими нормами та правилами, зв'язок між інтелектуальним і моральним розвитком дитини. Ю. М. Швалб [32] називає нормативну регуляцію моральної поведінки як ще одне психологічне новоутворення молодшого школяра. Регуляція моральної поведінки в цьому віці відбувається трьома головними способами: перший спосіб – регуляція через емоційно привабливий образ іншої людини, який виникає у молодшого школяра як ідеал, еталон та взірць для наслідування; другий спосіб – орієнтація в конкретній ситуації дій і оцінка значущості її елементів, які виступають в ролі факторів, що визначають вибір тієї чи іншої форми поведінки; третій спосіб регуляції базується на уявленні про якості особистості як моральної норми, яка вимагає виконання й не передбачає якихось відхилень від зовнішніх обставин, тобто в цьому випадку дитина стає суб'єктом моральної саморегуляції, а моральна поведінка набуває стійкого характеру. Закріплення нормативного способу регуляції поведінки призводить до виникнення моральних якостей як новоутворень особистості школяра. Умовами становлення кожного способу регуляції моральної

поведінки є наявність позитивного емоційного ставлення дитини до відповідних зразків діяльності та відповідний рівень розвитку моральної самосвідомості [32].

Через те, що вимоги, які ставляться до дітей з перших днів перебування в школі, передбачають досить високий рівень розвитку довільності у дітей виникають певні мотиви морального самооцінювання. До внутрішніх мотивів відносять моральну спрямованість та моральну самоцінність особистості, а до зовнішніх стимулювання батьків, педагогів.

Молодший школяр неусвідомлено, але міцно засвоює погляди, оцінки і навіть манери поведінки оточуючих його людей, тобто можна говорити про дію механізму ідентифікації. З допомогою цього механізму в дитини формуються моральні риси характеру, поведінкові стереотипи і ціннісні орієнтації. Діти засвоюють соціально прийнятні способи задоволення своїх фізичних і духовних потреб.

Ігрова діяльність, яка залишається актуальною для молодших школярів, є важливою передумовою становлення моральної самооцінки. Саме в іграх поведінка дитини найбільше підкорена жорсткому регламенту. Діти у звичайних іграх усвідомлюють закони людської взаємодії, співробітництва та переконуються, що норми необхідні, аби група не розпалася і могла безконфліктно та конструктивно функціонувати. Важливим тут є те, що норми поведінки існують у дитячій спільності без впливу дорослих.

З раннього віку пам'ять дитини збагачується знаннями про вчинки оточуючих людей. Зокрема, вона чує відгуки дорослих і ровесників про добру і погану поведінку. Але ці всі знання й уявлення діти не завжди можуть співвіднести із своєю особистістю, застосувати в оцінюванні своїх вчинків, оскільки немає прямого зв'язку між знаннями і поведінкою. Відомо, що існує суперечність між моральною самооцінкою і реальною поведінкою, бо моральна особистість не та, яка лише висловлює співчуття, а та, яка морально діє [12].

Молодший шкільний вік є важливим етапом у становленні морального самооцінювання, оскільки його основним змістом є оволодіння навичками орієнтації у своєму внутрішньому світі, здатністю співвідносити загальні і часткові, родові і видові властивості предметів, речей і явищ, усвідомлювати і оцінювати своє місце в соціумі через особливості стосунків з іншими, спроможність організовувати свою поведінку відповідно з цими властивостями. Початок шкільного навчання позначається не лише зміною провідної діяльності, а й зміною об'єктів та предметів самооцінювання. Саме в цьому віці проходить опанування особистістю моральним і соціальним досвідом шляхом регуляції своєї поведінки відповідно до моральних норм та засвоєних моральних цінностей. У кожної дитини власна система моральних цінностей виникає у кожній дитини у цілісному процесі її розвитку, засвоюється на рівні індивідуальної свідомості та самосвідомості [14].

Період молодшого шкільного віку розвиток моральної самооцінки характеризується поступовим накопиченням соціального досвіду спілкування з оточуючими. Цей досвід постійно розширюється, світ стає складнішим і багатограннішим, що викликає переосмислення власного світу моралі.

Особливості моральної самооцінки значною мірою залежать від того, наскільки адекватно дитина сприймає себе та свої морально-соціальні зв'язки. Моральна самооцінка опосередковує ставлення дитини до самої себе, інтегрує досвід діяльності, спілкування з іншими людьми, дозволяє контролювати власну поведінку та діяльність з точки зору нормативно-моральних критеріїв, у співвідношенні з морально-соціальними нормами.

На етапі молодшого шкільного віку (зрілого дитинства) відбувається перехід від конкретно-ситуативної моральної самооцінки (оцінка своїх дій, вчинків) до узагальнюючої, зростає самостійність моральної самооцінки. Стаючи стійким особистісним утворенням, моральна самооцінка починає виконувати функцію регулятора морально-мотивованої поведінки школяра.

1.4 Формування моральної самооцінки у молодшому шкільному віці

Виникнення моральної самооцінки є результатом постійного зіставлення тих моральних якостей, що особистість виявляє у себе з тими, що бачить в інших людях. Тобто, коли молодший школяр пізнає моральні якості іншої людини він одержує необхідну інформацію для вироблення власної моральної оцінки [12].

Труднощі у самовираженні, встановленні відносин з оточенням, різноспрямованості намірів зумовлюють необхідність для школяра мати цілісне уявлення про самого себе. Тобто дитина повинна зайняти певну особистісну позицію у ситуаціях конфлікту, гри та навчання. Перед молодшим школярем постає необхідність вибору ідеалу, його відповідність моральним нормам, необхідність диференціації позитивних і негативних якостей [9].

У становленні моральної самооцінки у дітей зрілого дитинства домінантою є їх моральні норми, ідеали, морально-ціннісні орієнтації. Морально-ціннісні орієнтації є одним із найважливіших утворень у структурі моральної свідомості і самосвідомості людини, що зумовлюють цілу низку її суттєвих характеристик як особистості. Моральні норми, ідеали, цінності, звички стають реально діючими, якщо вони присвоюються, включаються у самосвідомість особистості, стають Я-цінностями. Так виникає моральна самосвідомість, центром якої є інша людина як безумовна цінність, незалежно від її особливостей та об'єктивних чи суб'єктивних стосунків з нею.

Слід зауважити, що досвід самооцінювання моральної поведінки у дитинстві є дуже вагомим та дієвим протягом всього життя.

Існують наступні механізми становлення моральної самооцінки :

1) моральна ідентифікація – це процес засвоєння моральних цінностей, ідеалів, ролей моральності, копіювання думок, почуттів чи дій з іншої особи, що виступає моделлю [27]; наслідування поведінкових, особистісних та

соціальних характеристик значущого іншого, відтворення цих характеристик суб'єктом ідентифікації, або в реальних поведінкових актах, або в символічній формі [18, 20];

2) моральна рефлексія – це специфічний проявом самоактивності особистості, який виявляється в можливості та готовності індивіда творити свою особистість шляхом самосвідомості, що виступає як сукупність процесів самопізнання, самооцінювання і саморегуляції [3, 34];

3) емпатія – це співчутливість до переживань людини, здатність долучатися до її емоційного життя, поділяти емоційні стани, відчувати емоційний комфорт чи дискомфорт [24, 25];

4) децентрація [33] – це здатності стати на точку зору іншого, яка сприяє розвитку здатності узгоджувати своє Я із зовнішніми очікуваннями.

Також, механізмом становлення моральної самооцінки слід вважати сукупність самооцінних дій, таких як:

1) орієнтація дитини на очікувану оцінку інших людей її вчинків, ставлень, позицій, цінностей та мотивів моральної поведінки;

2) орієнтація школяра на актуальну оцінку дорослими моральних рис та власних учинків, ставлень, позицій, цінностей та мотивів;

3) порівняння себе за критерієм моральності власної поведінки і якостей особистості з поведінкою та рисами особистості інших дорослих та ровесників;

4) співставлення свого реального та ідеального морального Я дитини.

А реалізація морального самооцінювання включає перелік наступних дій:

1) порівняння моральних аспектів своєї поведінки з поведінкою ровесників;

2) порівняння своєї поведінки з моральною нормою;

3) порівняння моральних аспектів своєї поведінки з моральним ідеалом;

4) оцінювання своєї поведінки через відповідність до вимог дорослих;

5) порівняння моральних аспектів актуальної поведінки зі своєю поведінкою в минулому;

6) порівняння моральних аспектів своєї поведінки з поведінкою героїв кінофільмів та мультфільмів;

7) порівняння моральних аспектів своєї поведінки з поведінкою інших.

Основні чинники становлення моральної самооцінки:

1) адекватно-підтримуюче оцінювання дорослими моральних аспектів поведінки, ставлень та позицій молодших школярів, застосування чітких критерій оцінювання та повідомлення їх дітям, вицлювання предмета оцінювання;

2) система оцінних стосунків у сфері моралі у класі, що стосуються моральної поведінки і ґрунтуються на моральних ідеалах, критеріях оцінювання, толерантності, оцінювання моральних аспектів поведінки ровесників тощо;

3) актуалізація педагогом дій морального самооцінювання в умовах реальної діяльності та спілкування; актуалізація мотивації морального самооцінювання на основі розвинутих моральних уявлень та почуттів, морального досвіду поведінки, внутрішніх зусиль школярів спрямованих на моральний вибір, коли актуалізується їх суб'єктна позиція; здійснення прогностичної, актуальної, ретроспективної моральної самооцінки; забезпечення інтеграції парціальних моральних самооцінок у цілісну моральну самооцінку;

4) сприяння усвідомленню молодшими школярами предмета та способів морального самооцінювання на основі моральних норм, морального ідеалу, прийняття цінності іншого;

5) організація розв'язування школярами задач із моральними ситуаціями;

6) подолання внутрішніх перешкод у моральному самооцінюванні через забезпечення позитивного самоствавлення та подолання відчуження від власної особистості та поведінки [13].

Науково-психологічне вивчення проблеми становлення моральної самооцінки свідчить, що нерідко виникають розбіжності між правильним вербальним відтворенням моральних знань і самооцінкою, що свідчить як про неадекватне усвідомлення моральних імперативів, так і відсутність їх особистісного сенсу [13,14]

Розвиток моральної самооцінки особистості не слід зводити її розв'язання до засвоєння учнями понять, норм і правил поведінки в процесі навчання та спеціально організованої школою моральної освіти. Слід враховувати, що моральна самооцінка є одним з механізмів регуляції моральної поведінки, проїнятої почуттям істини, доброти, любові та відповідальності [9].

Формування адекватної моральної самооцінки пов'язане з почуттям самоповаги. Правильне сприйняття дитиною себе забезпечує її впевненість у будь-якій діяльності та відкрите, дружелюбне ставлення до оточуючих, прагнення до нового, до пізнання, до активності. Якраз відсутність морального оцінювання (нереагування на моральні аспекти поведінки) з боку дорослих на етапі молодшого шкільного віку (та й будь – якому іншому віці) призводить до розвитку невпевненості в собі та усвідомлення власної незначущості. Невизначена зовнішня моральна оцінка призводить до формування нестійкої моральної самооцінки [11].

М. І. Заміщак виділяє наступні психологічні умови становлення моральної самооцінки у молодшому шкільному віці:

1) розвиток у молодших школярів моральних норм і потреб особистості, як критеріїв самооцінювання, що досягається через реалізацію моральних пріоритетів у грі, спілкуванні, навчанні;

2) емоційно-образне зосередження школярів на морально-ціннісних аспектах їх життєдіяльності, коли моральне почуття та моральна свідомість, що опосередковують взаємодію і спілкування школярів, призводять до усвідомлення та обґрунтування власної моральної позиції;

3) на основі розвинутих моральних уявлень та почуттів, морального досвіду поведінки, внутрішні зусилля школярів спрямовані на моральний вибір, де актуалізується їх суб'єктна позиція;

4) розвиток стриманості і поміркованості, витримки, прагнення не піддаватися безпосереднім впливам оточення, жити у гармонії зі своїм сумлінням, діяти за законами любові, правди і добра;

5) створення психологічних умов для функціонування моральної рефлексії;

6) організація життя учнів у школі, класі і практичної їх діяльності, яка забезпечує застосування і перевірки істинності моральних норм і правил моралі;

7) включення в активну і самостійну діяльність (в позиції суб'єкта моральної поведінки);

8) використання в навчальній і позаурочній виховній роботі постановки проблемних питань моральних норм, позицій, ідеалів;

9) створення умов для морального самоствердження і саморозвитку учнів під час виконання конкретних завдань, обов'язків, враховування індивідуальних та вікових особливостей;

10) особистим прикладом спрямовувати прагнення дітей до об'єктивного розрізнення добра і зла, формувати моральні переконання;

11) спонукати до морального вибору і розвивати прогностичне вміння у регулюванні поведінки;

12) уникати стереотипів та шаблонів, розвивати творчість і емпатію у моральних стосунках;

13) порівнювати моральну поведінку дитини тільки з моральною нормою, а не з моральною поведінкою інших дітей;

14) не допускати надмірний суворий контроль за дитиною;

15) уникати негативних оцінок поведінки та діяльності дитини;

16) формувати моральні звички до моральної поведінки і стимулювати до моральної поведінки та адекватного морального само оцінювання [9, 12-14].

Отже, розвиток моральної самооцінки невіддільний від процесу засвоєння моральних норм, які трансформуються у відповідні моральні ставлення, втілюються у поведінці, вчинках, проявляються у моральних судженнях молодших школярів, морально-ціннісних ставленнях до довкілля, яке опосередковує їх ставлення до самих себе.

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕДУРА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Загальна характеристика вибірки та процедури дослідження

Вибірка складається з 86 осіб віком від 6 до 10 років. Учасники дослідження були обрані серед учнів початкових класів Часовоярської загальноосвітньої школи I-III ступенів №17.

Після проведення тесту «Особистісний опитувальник Айзенка» ми отримали наступні результати: 39 дітей молодшого шкільного віку набрали високі бали за шкалою брехливості (в межах від 6 до 12 балів включно), а 47 дітей – низькі бали за шкалою (в межах від 0 до 5 балів включно).

Але, для точності нашого дослідження ми обрали дітей молодшого шкільного віку з найбільш вираженими показниками, а дітей, що набрали проміжні бали, ми не враховували.

Отже, до групи з високим рівнем брехливості увійшли 30 молодших школярів, що набрали найбільш високі бали по шкалі (від 9 до 12 включно), а до групи з низьким рівнем – 30 молодших школярів, що набрали найнижчі бали (від 0 до 3 включно).

Процедура дослідження: метою роботи було вивчити особливості моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з різним рівнем брехливості.

Для її досягнення були використані наступні методики-опитувальники: шкала брехливості тесту «Особистісний опитувальник Айзенка» (дитячий варіант) [7], тест «Міркуємо про життєвий досвід» (складений доктором педагогічних наук Н. Є. Щурковою, адаптований В. М. Івановою, Т. В. Павловою, Є. М. Степановим), проєктивна методика «Промінчики» М. І. Заміщак, проєктивна методика «Будинок» М. І. Заміщак, проєктивна методика «Сходинки» (складена В. Г. Щур, адаптована М. І. Заміщак) [13].

За допомогою першої методики вибірка була поділена на дві групи за рівнем брехливості. Друга методика дозволила дослідити моральні вибори школярів та виявити моральну поведінку дітей молодшого шкільного віку з

різним рівнем брехливості. Для визначення параметрів моральної самооцінки таких як сформованість предмета моральної самооцінки, сформованість самооцінювальних дій, рівень та адекватність моральної самооцінки були обрані проєктивні методики.

Запропоновані опитувальники були представлені в електронному та друкованому варіантах, їх проходження було добровільне, учасники дослідження були проінформовані, на що направлені тести. Інструкція та запитання до кожної методики були розміщені у бланку.

Спочатку опитування проводилося у школі під час позаурочних заходів, а потім через карантинні заходи опитування відбувалося, здебільшого, за допомогою програм для відео конференцій, таких як Zoom та Skype. За бажанням, респонденти отримували докладну інтерпретацію за своїми результатами.

2.2 Характеристика методів дослідження

У роботі було використано психодіагностичний метод для вивчення особливостей моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з різним рівнем брехливості. Учасники дослідження пройшли ряд психологічних методик: шкала брехливості тесту «Особистісний опитувальник Айзенка» (дитячий варіант) [7], тест «Міркуємо про життєвий досвід» (складений доктором педагогічних наук Н. Є. Щурковою, адаптований В. М. Івановою, Т. В. Павловою, Є. М. Степановим), проєктивна методика «Промінчики» М. І. Заміщак, проєктивна методика «Будинок» М. І. Заміщак, проєктивна методика «Сходинки» (складена В. Г. Щур, адаптована М. І. Заміщак) [13].

Шкала брехливості тесту «Особистісний опитувальник Айзенка» (дитячий варіант) була використана нами для поділу вибірки на групи за рівнем брехливості. В основу даної методики був покладений особистісний опитувальник Айзенка ЕРІ.

Методика є опитувальною тестовою, яка містить 60 питань, на які можна відповісти «так» або «ні». Методика містить три шкали: екстра-інтраверсія, нейротизм, брехливість. Кожна шкала має певні прямі і непрямі питання, сумарний бал по яким співвідноситься з ключем.

Перевагою даної методики для нашого дослідження є те, що вона націлена на дослідження рівня брехливості, як однієї з індивідуальних якостей дитини та повністю відповідає віку досліджуваних. Недолік полягає в тому, що високі показники по шкалі брехливості можуть свідчити про нещирість у відповідях на інші питання, щоб уникнути цього при обробці матеріалу необхідно звірятись з даними інших тестів.

Тест «Міркуємо про життєвий досвід» (складений доктором педагогічних наук Н. Є. Щурковою, адаптований В. М. Івановою, Т. В. Павловою, Є. М. Степановим) був обраний для дослідження моральних виборів школярів.

Методика опитувальна тестова, містить 20 питань з трьома варіантами відповідей, з яких дитина може обрати одну. Кількість виборів підраховують та порівнюють з ключем.

Перевага методики для нашого дослідження полягає в повній відповідності віку досліджуваних та легкості обробки даних. Складність проведення полягає в тому, що для проведення необхідна повна тиша. Але в умовах карантину вдалося дотримуватися всіх умов проведення тестування.

Для визначення рівня та предмета моральної самооцінки, володіння самооцінювальними діями була обрана методика «Промінчики» М. І. Заміщак. Методика відноситься до проєктивних.

Дітям пропонують вибрати із списку з шістнадцяти запропонованих якостей вісім тих, які на їх думку притаманні саме їм та записати на промінчиках їх прояви у вчинках, ставленнях, позиціях, оцінках. Методика містить критерії визначення рівня моральної самооцінки, критерії сформованості предмета моральної самооцінки та критерії сформованості самооцінювальних дій. Сумарна кількість обраних дитиною якостей свідчить

про певний рівень моральної самооцінки, сформованість предмета моральної самооцінки та сформованість самооцінювальних дій.

Перевагою для нашого дослідження є оцінка одразу трьох параметрів моральної самооцінки. Недолік полягає в тому, що методику слід проводити окремо з кожним досліджуваним.

Для визначення сформованості предмета морального самооцінювання ми використовували методику «Будинок» М. І. Заміщак. Дана методика є проєктивною.

Дітям пропонується намалювати два будинки, один для доброї людини, другий для поганої, та розмістити по десять якостей з двадцяти запропонованих, які б характеризували людину, яка живе в будиночку. Вибір якостей свідчить про сформованість предмета моральної самооцінки.

Перевага даної методики в легкості і швидкості обробки даних. Недолік полягає в тому, що методику слід проводити окремо з кожним досліджуваним.

Методику «Сходинок» була складена В. Г. Щур та адаптована М. І. Заміщак. Ми обрали цю методику для визначення рівня та адекватності моральної самооцінки. Методика відноситься до проєктивних.

Дітям пропонується поставити себе на різних «моральних сходах», що відображають рівень сформованості моральних якостей. Чим вища сходинок, тим вище показник моральності, отже, вище рівень моральної самооцінки.

Для визначення адекватності моральної самооцінки просили класного керівника виконати аналогічне завдання щодо кожного досліджуваного.

В залежності від «сходинки», на яку частіше ставить себе досліджуваний визначають рівень моральної самооцінки. А для визначення адекватності моральної самооцінки необхідно порівняти результати досліджуваного з оцінкою педагога щодо нього. Та кількість відповідей які співпадають буде свідчити про адекватність моральної самооцінки.

Перевагою методики є оцінка одразу двох параметрів моральної самооцінки, а недолік полягає в тому, що методику слід проводити окремо з кожним досліджуваним та з педагогом.

Математична обробка результатів проводилася за допомогою методів математичної статистики (програмний пакет SPSS Statistics): U-критерій Манна-Уїтні, r-критерій Спірмена [26].

U-критерій Манна-Уїтні, призначений для оцінки відмінностей між двома вибірками по рівню будь-якої ознаки, кількісно вимірної. Він дозволяє виявляти відмінності між малими вибірками.

Цей метод виявлення відмінностей між вибірками був запропонований у 1945 році Френком Уїлкоксом. У 1947 році він був істотно перероблений і розширений Г. Б. Манном і Д. Р. Уїтні [26].

Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена дозволяє статистично встановити наявність зв'язку між явищами. Його розрахунок передбачає встановлення для кожної ознаки порядкового номера рангу. Ранг може бути зростаючим або спадаючим.

Критерій розроблений і запропонований для проведення кореляційного аналізу в 1904 році Чарльзом Едвардом Спірменом, англійським психологом, професором Лондонського та Честерфілдського університетів.

Використовується критерій для виявлення і оцінки тісноти зв'язку між двома рядами зіставлених кількісних показників. У тому випадку, якщо ранги показників, упорядкованих за ступенем зростання або зменшення, в більшості випадків збігаються робиться висновок про наявність прямого кореляційного зв'язку [26].

Розрахунки проводилися за допомогою програмного забезпечення IBM SPSS Statistics, версія 22.0. З 1968 року розвивається для статистичного аналізу даних.

Таким чином, емпіричне дослідження складалося з наступних кроків: була сформована вибірка із 86 осіб та з них було обрано 30 дітей з найбільш високим рівнем брехливості та 30 дітей з найбільш низьким рівнем

брехливості; були обрані психодіагностичні методики, використані для вивчення особливостей моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з різним рівнем брехливості; були підібрані математично-статистичні критерії для кількісної обробки отриманих результатів: U-критерій Манна-Уїтні, r-критерій Спірмена.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОРАЛЬНОЇ САМООЦІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД РІВНЯ БРЕХЛИВОСТІ

3.1 Особливості взаємозв'язків параметрів моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості

Для визначення сформованості предмета моральної самооцінки у молодших школярів з високим рівнем брехливості ми використовували проєктивну методику «Будинок». Отримали такі результати:

23,3% молодших школярів з високим рівнем брехливості мають високий показник сформованості предмета моральної самооцінки, такі діти швидко і чітко називали моральні якості та не вагаючись пояснювали їх прояви у вчинках та поведінці.

43,3% дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості мають середній показник сформованості предмета моральної, при тому, що в цих дітей назви моральних якостей не викликали труднощів, але їм потрібний був певний час та допомога у поясненні проявів цих якостей у вчинках.

33,3% школярів з високим рівнем брехливості мають низький показник сформованості предмета моральної самооцінки, деякі назви моральних якостей викликали у дітей труднощі, але після пояснення їх значення діти могли обрати певну якість.

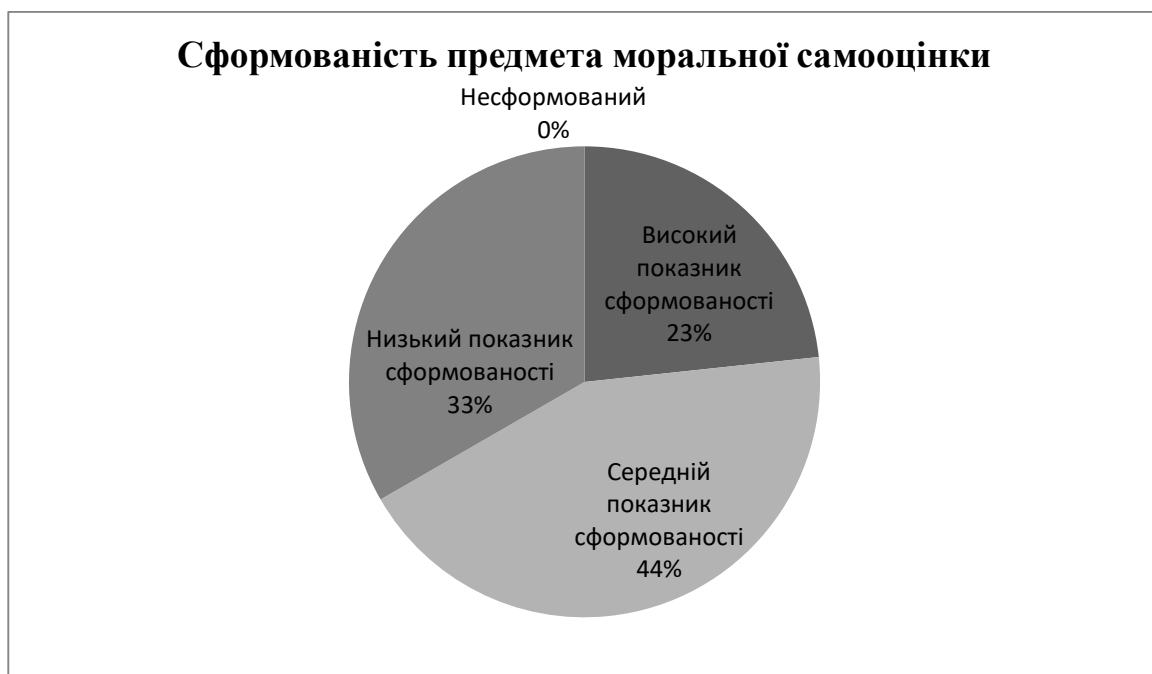
У таблиці 3.1 надано результати сформованості предмета моральної самооцінки у молодших школярів з високим рівнем брехливості.

Таблиця 3.1

**Сформованість предмета моральної самооцінки у молодших школярів
з високим рівнем брехливості**

Молодші школярі з високим рівнем брехливості	Високий показник сформ-ті предмета моральної самооцінки	Середній показник сформ-ті предмета моральної самооцінки	Низький показник сформ-ті предмета моральної самооцінки	Предмет моральної самооцінки несформован ий
30 (100%)	7 (23,3%)	13 (43,3%)	10 (33,3%)	-

Згідно з таблицею 3.1 найпоширеніший у молодших школярів середній показник сформованості предмета моральної самооцінки, а несформованість предмета моральної самооцінки серед учнів взагалі відсутня. Для наочності показники представлено на рисунку 3.1.

**Рис.3.1 Сформованість предмета моральної самооцінки у молодших
школярів з високим рівнем брехливості**

Проаналізувавши рисунок 3.1 можна зробити висновок, що більшість молодших школярів з високим рівнем брехливості володіють досить повним

предметом моральної самооцінки, знають та оцінюють моральні якості та моральні аспекти поведінки людей, піддатливі впливам у сфері морального самооцінювання. Слід зауважити, що у молодших школярів цієї групи відсутня несформованість предмета моральної самооцінки, отже, в тій чи іншій мірі кожен з них володіє предметом моральної самооцінки.

Щоб дослідити сформованість самооцінювальних дій у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості було обрано проєктивну методику «Промінчики» М. І. Заміщак, яка показала наступні результати:

63,3% учнів з високим рівнем брехливості володіють самооцінювальними діями. Вони швидко називали якості, які притаманні саме їм. Не потребували допомоги сторонніх (батьків, вчителів, однолітків). При відповіді спирались на свої думки та уявлення.

16,6% дітей з високим рівнем брехливості оцінюють опосередковано. Школярі при більшості своїх відповідей порівнювали себе з іншими. Спірались на думку мами стосовно їх моральності, рідше на думку вчителя.

20% школярів з високим рівнем брехливості оцінюють себе невизначено. Труднощі викликало навіть порівняння себе з однолітками. Діти, які не могли оцінити свої моральні якості, здебільшого, не розуміли навіщо їм це робити, відмовлялися коментувати свої відповіді. Очікували постійної допомоги та роз'яснень понять.

Результати зображені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Сформованість самооцінювальних дій у молодших школярів з високим рівнем брехливості

Молодші школярі з високим рівнем брехливості	Високий показник сформованості самооцінювальних дій	Середній показник сформованості самооцінювальних дій	Низький показник сформованості самооцінювальних дій
30 (100%)	19 (63,3%)	5 (16,6%)	6 (20%)

Згідно з таблицею 3.2 найпоширенішим у молодших школярів з високим рівнем брехливості є високий показник сформованості самооцінювальних дій. Детальніше це можна розглянути на рисунку 3.2.

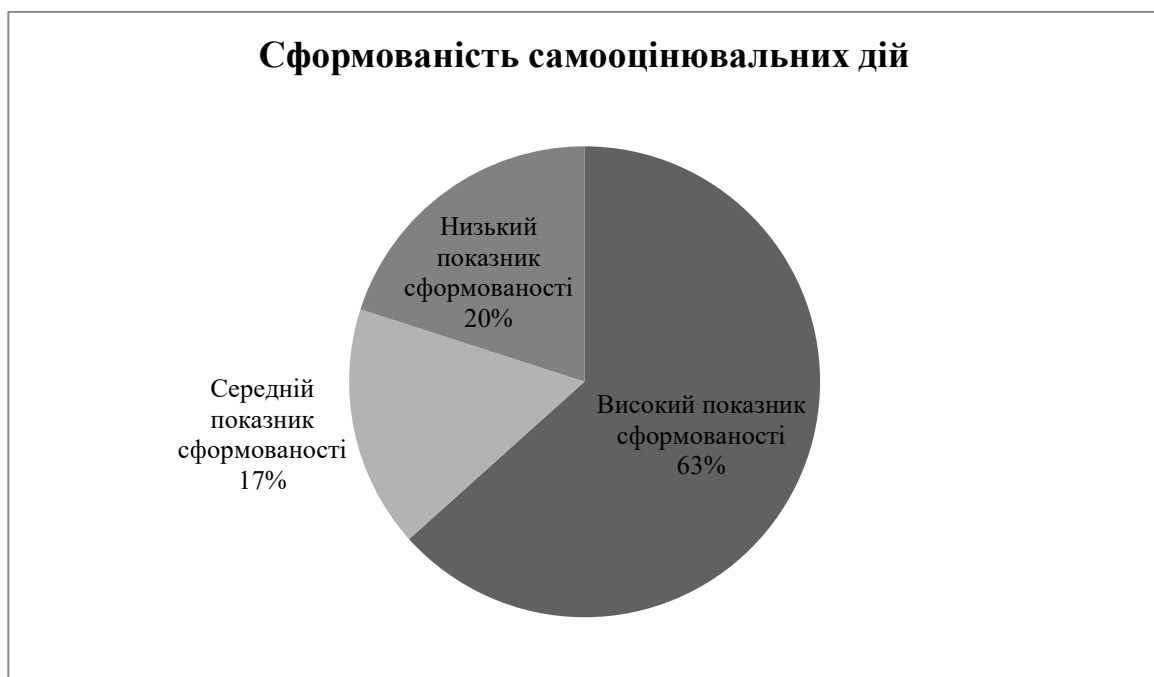

Рис.3.2 Сформованість самооцінювальних дій у молодших школярів з високим рівнем брехливості

Рисунок 3.2 демонструє, що більшість дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості у різних ситуаціях вміють оцінювати моральні аспекти своєї поведінки та діяльності. Більша частина дітей вміє оцінювати конкретні моральні якості.

Для дослідження рівня моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості було використано проєктивну методику «Сходи́нки». Отримано наступні результати:

33,3% школярів з високим рівнем брехливості мають високу моральну самооцінку. Вони взагалі не визнають в собі негативних якостей. Зазвичай, можуть назвати прояви моральних якостей у вчинках. Здебільшого, називають якості не вагаючись.

63,3% дітей з високим рівнем брехливості мають середню моральну

самооцінку. Такі діти визнають негативні якості, але їх кількість значно менша, ніж кількість позитивних моральних якостей.

а 3,3% учнів з високим рівнем брехливості мають низьку моральну самооцінку. Школярі у своїх відповідях віддають перевагу негативним якостям. Але вони не завжди можуть пояснити як проявляється у їх поведінці та чи інша якість.

Результати зображені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Рівень моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості

Молодші школярі з високим рівнем брехливості	Висока моральна самооцінка	Середня моральна самооцінка	Низька моральна самооцінка
30 (100%)	10 (33,3%)	19 (63,3%)	1 (3,3%)

Розглянувши таблицю 3.3 можемо зробити висновок, що найпоширенішою у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості виступає середня моральна самооцінка. Для наочності даних, представлених в таблиці 3.3, розглянемо рис.3.3.

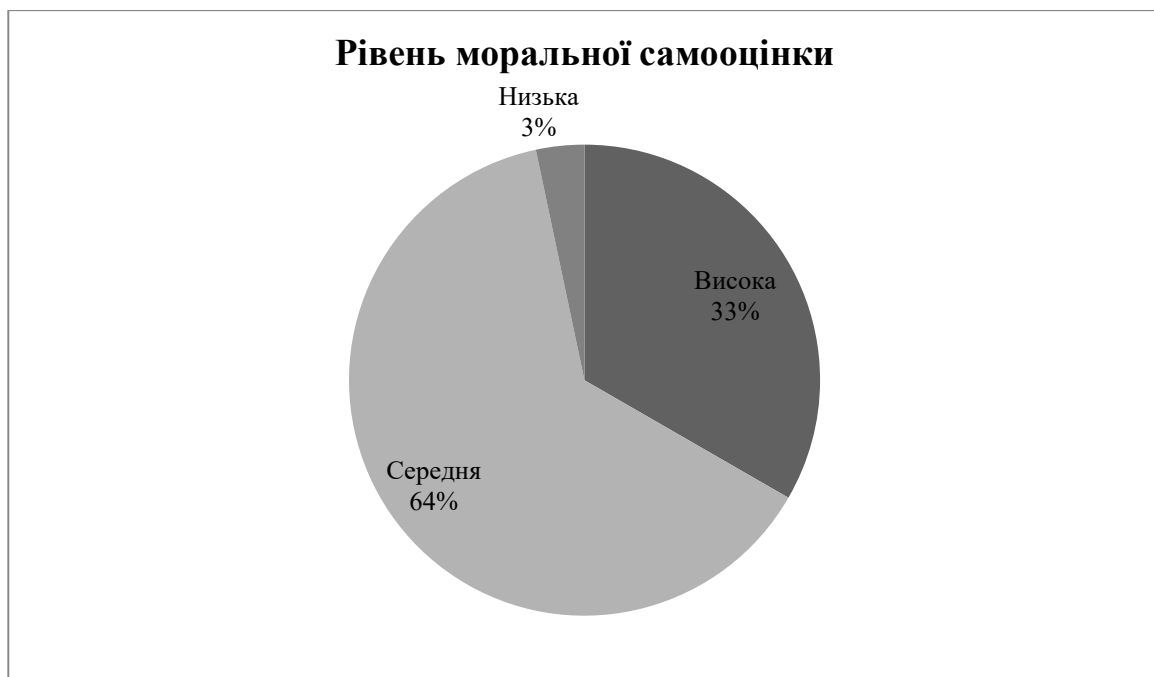

Рис.3.3 Рівень моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості

Згідно з рисунком 3.3, ставлення дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості до самих себе достатньо опосередковується через призму морально-духовних норм, цінностей. Низький рівень моральної самооцінки майже не притаманний дітям молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості.

Проективна методика «Сходінки» використовувалася нами для визначення адекватності моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості. Отримані наступні результати:

56,6% дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості мають адекватну моральну самооцінку. Їх оцінка своєї моральності, здебільшого, збігається з думкою вчителя про їх моральні якості.

43,3% школярів з високим рівнем брехливості мають неадекватну завищену самооцінку. У своїх відповідях діти завищували свої моральні якості, а неадекватна занижена самооцінка взагалі відсутня.

Дані представлено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Адекватність моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості

Молодші школярі з високим рівнем брехливості	Висока неадекватна моральна самооцінка	Адекватна	Низька неадекватна моральна самооцінка
30 (100%)	17 (56,6%)	13 (43,3%)	-

Аналізуючи таблицю 3.4 слід звернути увагу на те, що у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості переважає неадекватна завищена самооцінка. Для наочності можна розглянути рис. 3.4.

Рис.3.4 Адекватність моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості

Аналіз рисунку 3.4 показав, що у більшості дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості завищені моральні когнітивно-почуттєві уявлення про власні особистісні властивості, або їм властиве бажання здаватися моральнішими ніж є насправді.

Таким чином, у групі дітей молодшого шкільного віку переважна кількість показників моральної самооцінки на середньому або високому рівні. В той час як низькі показники майже не зустрічаються. Спостерігається добре володіння самооцінювальними діями та розуміння предмета моральної самооцінки, при цьому виражена перевага неадекватної завищеної самооцінки, що може свідчити про бажання дітей здаватися кращими, ніж вони є насправді.

Для того, щоб виявити особливості взаємозв'язку показників моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості нами було використано математичний метод γ -критерій Спірмена, за допомогою програми SPSS, версія 22.0. Отримані результати було представлено у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Особливості взаємозв'язків параметрів моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості

Показники моральної самооцінки	Сформованість предмета моральної самооцінки	Сформованість самооцінювальних дій	Рівень моральної самооцінки	Адек-ть моральної самооцінки
Сформованість предмета моральної самооцінки	-	0,3	0,155	-0,196
Сформованість самооцінювальних дій	0,3	-	0,458*	-0,063
Рівень моральної самооцінки	0,155	0,458*	-	0,097
Адекватність моральної самооцінки	-0,196	-0,063	0,097	-

Примітка: * - рівень значущості $\leq 0,05$.

Результати кореляційного аналізу дають змогу зробити висновок про те, що у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості такий параметр моральної самооцінки як сформованість самооцінювальних дій має

певний взаємозв'язок з таким параметром як рівень моральної самооцінки. Тобто, діти, що володіють самооцінними діями, передбачають пряму оцінку своєї поведінки, вміють себе оцінювати у різних ситуаціях та усвідомлюють доцільність морального самооцінювання, зазвичай, здатні до самокорекції і саморегуляції моральної самооцінки, а їх ставлення до себе опосередковано призмою моральності.

3.2 Особливості взаємозв'язків параметрів моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості

Проективна методика «Будинок» була використана для визначення сформованості предмета моральної самооцінки у молодших школярів з низьким рівнем брехливості. Отримано наступні результати:

60% дітей з низьким рівнем брехливості мають високий показник сформованості предмета моральної самооцінки. Такі діти швидко і без вагань називають моральні якості. Вміють диференціювати позитивні та негативні якості. Можуть сказати які з якостей притаманні саме їм, та пояснити як вони проявляються у їх поведінці.

26,6% школярів з низьким рівнем брехливості мають середній показник сформованості предмета моральної самооцінки. Назви моральних якостей, здебільшого, не викликають у цих дітей труднощів. Але, зазвичай, такі діти не могли пояснити прояви цих якостей у своїх вчинках.

13,3% молодших школярів з низьким рівнем брехливості мають низький показник сформованості предмета моральної самооцінки. Діти потребували допомоги, чекали на підказки. Не розуміючи значення якості, залишали її та називали наступну.

У таблиці 3.6 надано результати сформованості предмета моральної самооцінки у молодших школярів з низьким рівнем брехливості.

Таблиця 3.6

Сформованість предмета моральної самооцінки у молодших школярів з низьким рівнем брехливості

Молодші школярі з низьким рівнем брехливості	Високий показник сформ-ті предмета моральної самооцінки	Середній показник сформ-ті предмета моральної самооцінки	Низький показник сформ-ті предмета моральної самооцінки	Предмет моральної самооцінки несформований
30 (100%)	18 (60%)	8 (26,6%)	4 (13,3%)	-

Згідно з таблицею 3.6, найпоширенішим серед дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості є високий показник сформованості предмета моральної самооцінки, а несформованість предмета моральної самооцінки взагалі відсутня.

Для наочності показники представлено на рис. 3.5.

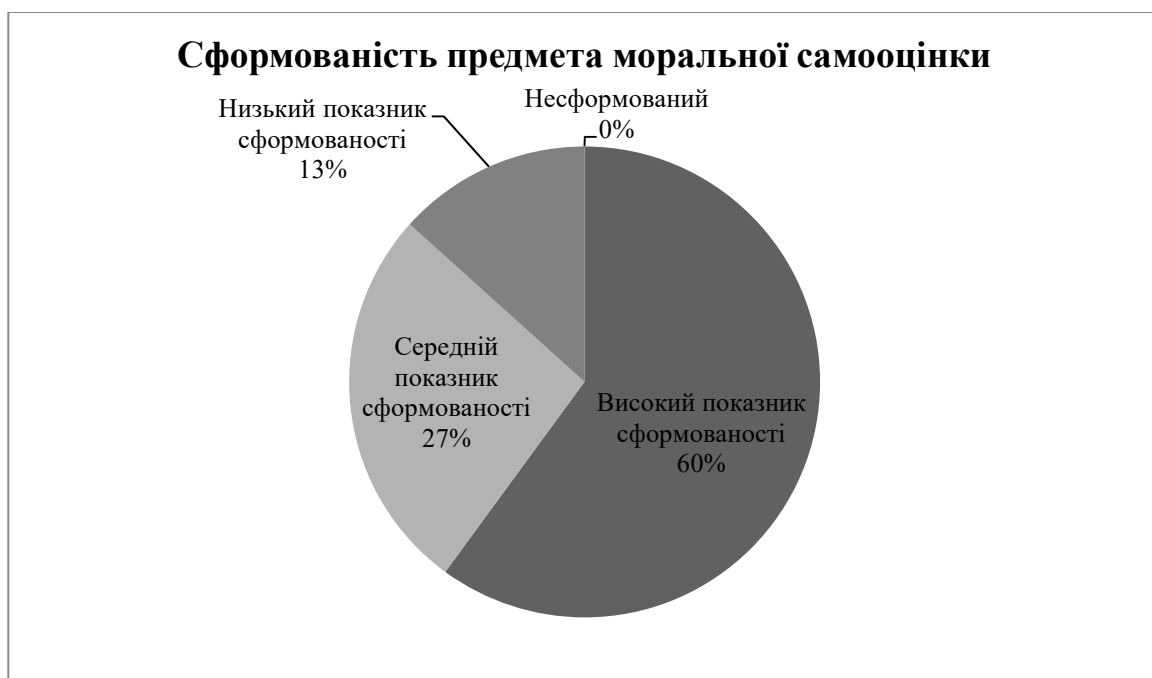

Рис.3.5 Сформованість предмета моральної самооцінки у молодших школярів з низьким рівнем брехливості

З рис. 3.5. можна побачити, що всі діти в тій чи іншій мірі володіють предметом моральної самооцінки, а більшість молодших школярів з низьким

рівнем брехливості володіють повним предметом моральної самооцінки, добре знають та оцінюють моральні якості та моральні аспекти поведінки людей, піддатливі регуляційним впливам у сфері морального самооцінювання.

Щоб дослідити сформованість самооцінювальних дій у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості було обрано проєктивну методику «Промінчики», яка показала наступні результати:

70% учнів з низьким рівнем брехливості володіють самооцінювальними діями, не потребують допомоги від дорослих при виборі якостей. Спираються на свої думки та уявлення.

13,3% дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості оцінюють себе опосередковано, порівнюючи себе з іншими. При відповідях спираються на думку найближчого оточення.

16,6% школярів з низьким рівнем брехливості оцінюють себе невизначено. Мають сумніви щодо тих чи інших якостей, просять допомоги у батьків.

Результати зображені в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Сформованість самооцінювальних дій у молодших школярів з низьким рівнем брехливості

Молодші школярі з низьким рівнем брехливості	Високий показник сформованості самооцінювальних дій	Середній показник сформованості самооцінювальних дій	Низький показник сформованості самооцінювальних дій
30 (100%)	21 (70%)	4 (13,3%)	5 (16,6%)

Аналіз таблиці 3.7 показав, що у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості домінує високий показник сформованості самооцінювальних дій. Детальніше це можна розглянути на рис. 3.6.

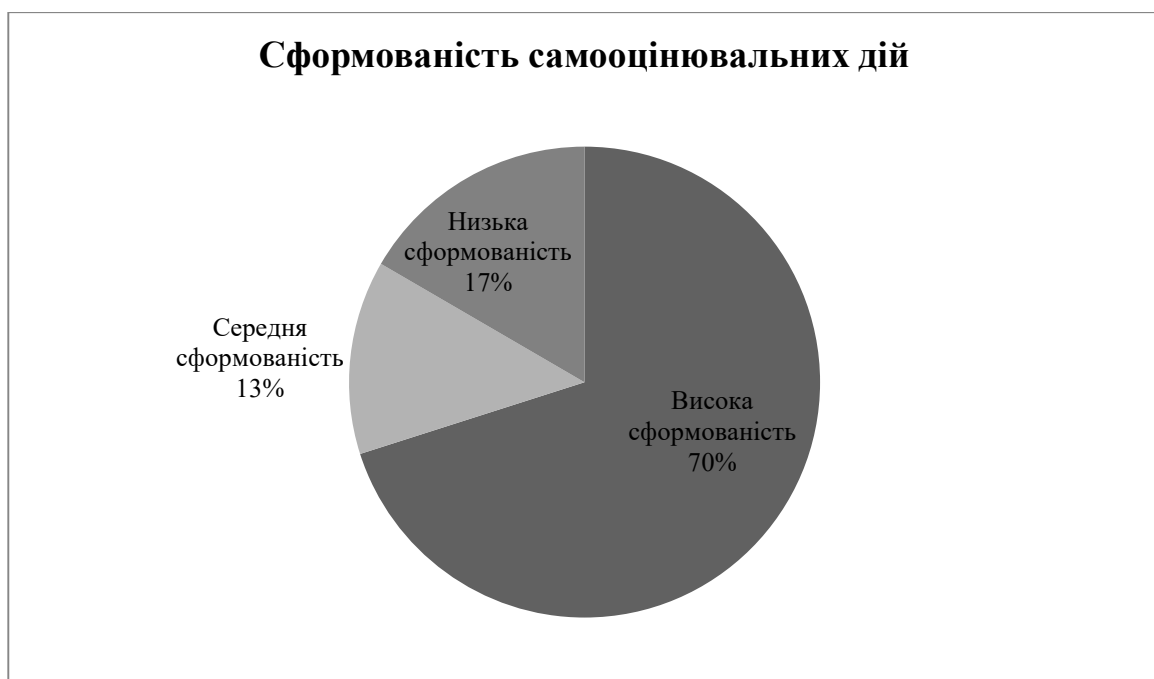

Рис.3.6 Сформованість самооцінювальних дій у молодших школярів з низьким рівнем брехливості

На рисунку 3.6 продемонстровано, що більшість дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості у різних ситуаціях вміють оцінювати моральні аспекти своєї поведінки та діяльності.

Для дослідження рівня моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості було використано проєктивну методику «Сходишки». Отримано наступні результати:

16,6% школярів з низьким рівнем брехливості мають високу моральну самооцінку. Ці діти впевнено називають свої, здебільшого позитивні, моральні якості. Негативні якості у відповідях з'являлись ситуативно.

76,6% дітей з низьким рівнем брехливості мають середню моральну самооцінку. Школярі могли пояснити прояви як позитивних так і негативних моральних якостей у вчинках і поведінці.

6,6% учнів з низьким рівнем брехливості мають низьку моральну самооцінку. У відповідях переважають негативні якості, та діти називають їх прояви у своїй поведінці.

Отримані дані представлено у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Висота моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з
низьким рівнем брехливості

Молодші школярі з низьким рівнем брехливості	Висока моральна самооцінка	Середня моральна самооцінка	Низька моральна самооцінка
30 (100%)	5 (16,6%)	23 (76,6%)	2 (6,6%)

У таблиці 3.8 продемонстровано, що найпоширенішою у молодших школярів з низьким рівнем брехливості є середня моральна самооцінка. Розглянемо детальніше рисунок 3.7.

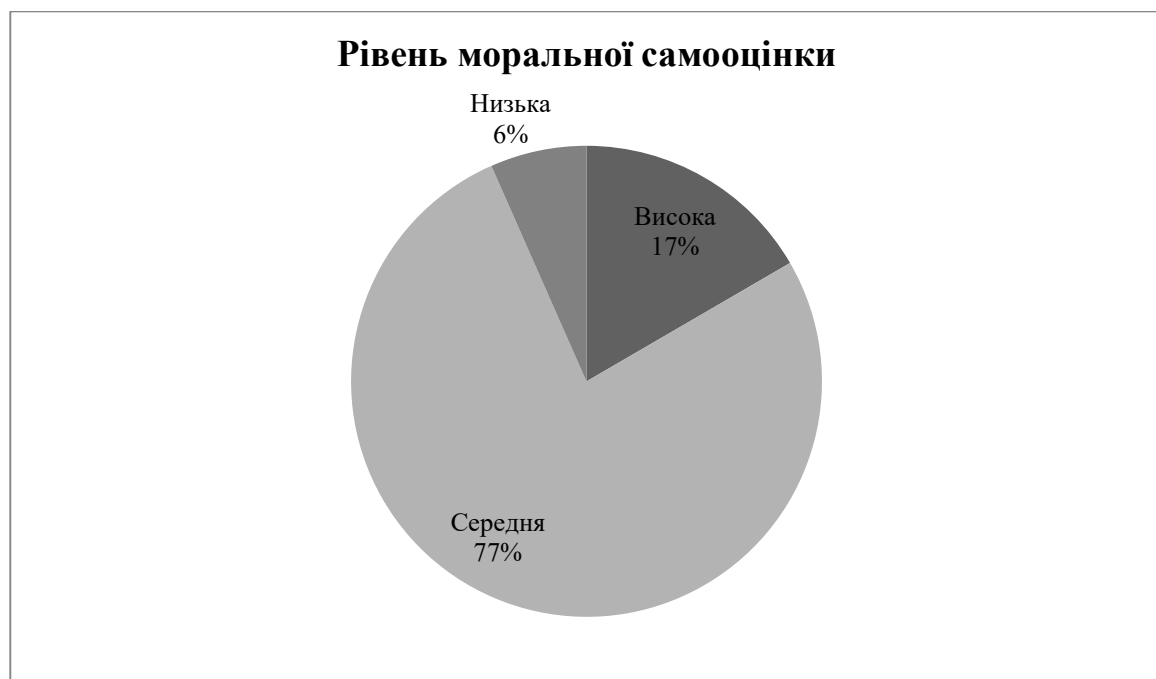

Рис.3.7 Рівень моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості

Згідно з рисунком 3.7, ставлення дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості до самих себе достатньо опосередковується через призму морально-духовних норм, цінностей.

Проективна методика «Сходінки» використовувалася нами для визначення адекватності моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного

віку з низьким рівнем брехливості. Отримані наступні результати:

83,3% дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості мають адекватну моральну самооцінку. Їх думка щодо своєї моральності збігається з думкою вчителя.

16,6% молодших школярів з низьким рівнем брехливості мають неадекватну завищену самооцінку. Такі діти вважають себе більш моральними, ніж їх оцінює вчитель. А неадекватна занижена самооцінка взагалі відсутня.

Дані представлено в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Адекватність моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості

Молодші школярі з низьким рівнем брехливості	Висока неадекватна моральна самооцінка	Адекватна	Низька неадекватна моральна самооцінка
30 (100%)	5 (16,6%)	25 (83,3%)	-

Аналізуючи таблицю 3.9 ми дійшли до висновку, що у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості переважає адекватна самооцінка. Для наочності можна розглянути рис. 3.8.

Рис.3.8 Адекватність моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості

Аналіз рисунку 3.8 показав, що у більшості дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості адекватні моральні когнітивно-почуттєві уявлення про власні особистісні властивості.

Таким чином, у дітей молодшого шкільного віку переважають високий і середній рівень показників моральної самооцінки. Важливим є те, що при достатньо високих показниках по параметрам в цій групі переважає адекватна самооцінка. Отже, молодші школярі добре володіють самооцінювальними діями, вміє адекватно себе оцінювати у різних ситуаціях, у дітей наявні моральні знання, ідеали, норм. Усвідомлюють доцільність морального самооцінювання та намагаються реально оцінювати свою поведінку.

Для того, щоб виявити особливості взаємозв'язку показників моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості нами було використано математичний метод r -критерій Спірмена, за допомогою програми SPSS, версія 22.0. Отримані результати було представлено у таблиці 3.10.

Таблиця 3.10

Особливості взаємозв'язків параметрів моральної самооцінки у дітей
молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості

Показники моральної самооцінки	Сформованість предмета моральної самооцінки	Сформованість самооцінювальних дій	Рівень моральної самооцінки	Адекватність моральної самооцінки
Сформованість предмета моральної самооцінки	-	-0,104	-0,069	-0,335
Сформованість самооцінювальних дій	-0,104	-	-0,088	0,09
Рівень моральної самооцінки	0,069	-0,088	-	-0,091
Адекватність моральної самооцінки	-0,355	0,09	-0,091	-

Результати кореляційного аналізу дають змогу зробити висновок про те, що у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості між параметрами моральної самооцінки значущих взаємозв'язків не виявлено, тобто, вони є незалежними один від одного.

3.3 Порівняльний аналіз особливостей моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим та низьким рівнем брехливості

Для здійснення порівняльного аналізу було використано математичний метод U-критерій Манна-Уїтні, за допомогою програми SPSS, версія 22.0. Отримані результати було представлено у таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

Порівняльний аналіз особливостей моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з різним рівнем брехливості

Параметри	Середній ранг групи з високим рівнем брехливості	Середній ранг групи з низьким рівнем брехливості	U-критерій Манна-Уїтні	Рівень значущості
Сформованість предмета моральної самооцінки	24,53	36,47	271,000**	0,005
Сформованість самооцінювальних дій	29,52	31,48	420,500	0,601
Висота моральної самооцінки	33,25	27,75	367,500	0,128
Адекватність моральної самооцінки	26,5	34,5	330,000*	0,25

Примітка: * - рівень значущості $\leq 0,05$

** - рівень значущості $\leq 0,01$

Проаналізувавши таблицю 3.11 ми дійшли висновку, що параметри моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим та низьким рівнем брехливості відрізняються.

Аналіз шкал з рівнем значущості ($p \leq 0,05$) показав наступне.

За параметром адекватність моральної самооцінки – більш адекватно оцінюють свої моральні якості молодші школярі з низьким рівнем брехливості. Отже, високий рівень брехливості впливає на бажання молодших школярів прикрашати свої моральні якості. Діти молодшого шкільного віку прагнуть уваги та схвалення від дорослих (батьків, вчителів), тому можуть вдаватися до поліпшення свого морального образу у їх очах.

Що стосується відмінностей, які представлені на значущому рівні ($p \leq 0,01$), то їх аналіз продемонстрував наступне.

За параметром сформованість предмета моральної самооцінки – вище показник також у групі з низьким рівнем брехливості. Тобто, такі діти краще усвідомлюють предмет моральної самооцінки, та розрізняють, які якості притаманні моральній людині, а які ні.

Отже, ми дійшли висновку, що параметри моральної самооцінки в залежності від рівня брехливості відрізняються. А параметр сформованість предмета моральної самооцінки відрізняється на значущому рівні.

3.4 Особливості взаємозв'язку моральної самооцінки та моральної поведінки у дітей молодшого шкільного віку з різним рівнем брехливості

Для дослідження моральної поведінки у дітей молодшого шкільного віку з високим та низьким рівнем брехливості було використано тест «Міркуємо про життєвий досвід» (складений доктором педагогічних наук Н. Є. Щурковою, адаптований В. М. Івановою, Т. В. Павловою, Є. М. Степановим). Отримали наступні результати:

80% дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості характерна моральна поведінка. У своїх вчинках вони спираються на моральні норми суспільства.

20% дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості не характерна моральна поведінка. Такі діти не вважають моральні норми важливим регулятором своєї поведінки, мають егоїстичну позицію. Несформована моральна поведінка відсутня.

63,3% дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості характерна моральна поведінка. Свою поведінку діти регулюють спираючись на моральні засади.

33,3% дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості характерна моральна поведінка. Їм властива неморальна орієнтація у вчинках та егоїстична позиція щодо оточення.

3,3% дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості мають несформовану моральну поведінку. Це свідчить про нестійку імпульсивну поведінку та відсутність моральних засад у вчинках.

Отримані результати представлені у таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

Моральна поведінка у дітей молодшого шкільного віку з різним рівнем брехливості

Діти молодшого шкільного віку	Моральна поведінка	Неморальна поведінка	Несформованість моральної поведінки
З високим рівнем брехливості	80%	20%	-
З низьким рівнем брехливості	63,3%	33,3%	3,3%

Проаналізувавши таблицю можна зробити висновок, що в обох групах переважає моральність, тобто переважна частина дітей молодшого шкільного віку достатньо морально виховані. Є відсоток дітей, яким притаманна неморальна поведінка. Та незначна кількість дітей з несформованою моральною поведінкою. Розглянемо це на рисунку 3.9.

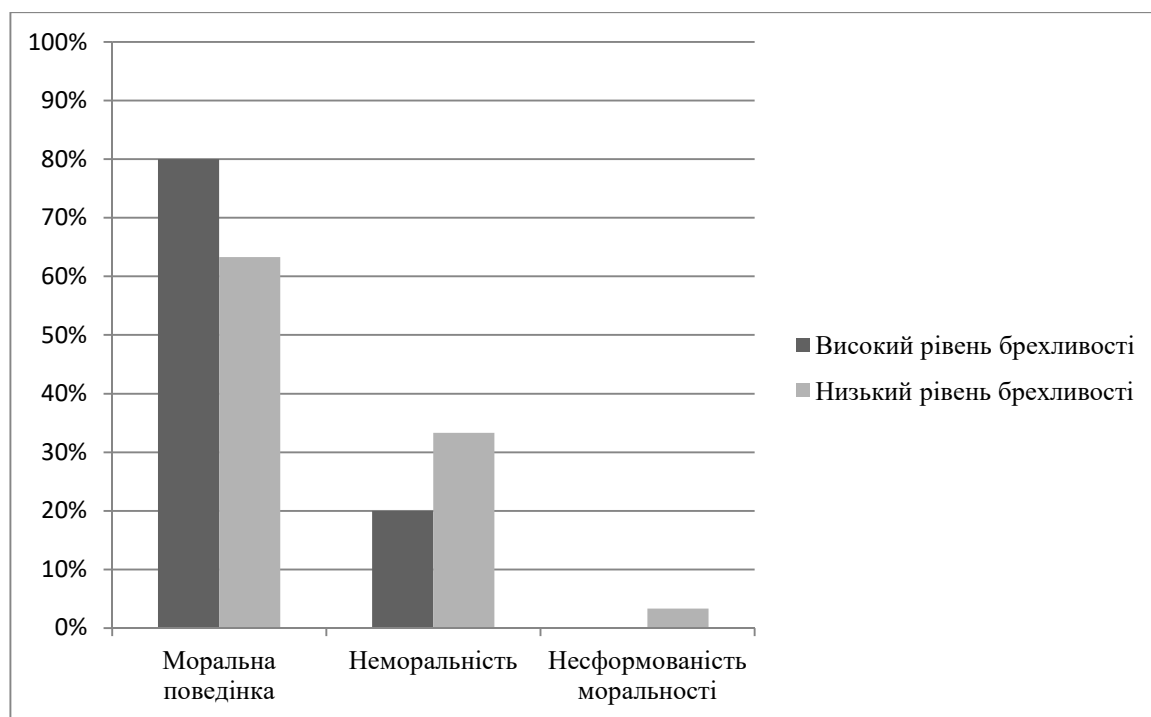

Рис. 3.9 Моральна поведінка у дітей молодшого шкільного віку з різним рівнем брехливості

Згідно з рисунком 3.9 у групі школярів з низьким рівнем брехливості є невеликий відсоток дітей з несформованою моральністю, тобто їм характерна нестійка, імпульсивна поведінка.

Для виявлення особливостей взаємозв'язку моральної самооцінки та моральної поведінки було використано математичний метод r -критерій Спірмена, за допомогою програми SPSS, версія 22.0. Отримані результати було представлено у таблиці 3.13 для групи з високим рівнем брехливості та у таблиці 3.14 для груп з низьким рівнем брехливості.

Таблиця 3.13

Особливості взаємозв'язку моральної самооцінки та моральної поведінки у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості

Показники	Сформованість предмета моральної самооцінки	Сформованість самооцінювальних дій	Рівень моральної самооцінки	Адекватність моральної самооцінки
Моральна поведінка	0,397*	0,157	0,023	0,067

Примітка: * - рівень значущості $\leq 0,05$

Аналіз таблиці 3.13 продемонстрував, що моральна поведінка у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості має певний взаємозв'язок з таким параметром моральної самооцінки як сформованість предмета моральної самооцінки. Отже, діти, які добре володіють предметом моральної самооцінки, оцінюють моральні якості та моральні аспекти поведінки, зазвичай, достатньо морально виховані.

Таблиця 3.14

Особливості взаємозв'язку моральної самооцінки та моральної поведінки у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості

Показники	Сформованість предмета моральної самооцінки	Сформованість самооцінювальних дій	Рівень моральної самооцінки	Адекватність моральної самооцінки
Моральна поведінка	0,258	-0,014	-0,289	-0,147

Проаналізувавши таблицю можна зробити висновок, що між моральною поведінкою та параметрами моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості значущі взаємозв'язки відсутні. Рівень моральної поведінки, у цьому випадку, ніяк не впливає на особливості моральної самооцінки школярів та навпаки. Діти, для

яких характерна моральна поведінка не обов'язково будуть оцінювати себе як моральну людину. Це може бути пов'язано як з сором'язливістю, так і з невмінням розпізнавати риси моральної людини (наявність моральних якостей та моральних аспектів поведінки).

Таким чином, у дітей молодшого шкільного віку особливості взаємозв'язків моральної самооцінки та моральної поведінки відрізняються в залежності від рівня брехливості.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного теоретичного аналізу та практичного дослідження у відповідності до поставленої мети і задач можна зробити наступні висновки:

1. Теоретичний аналіз наукових досліджень проблематики моральної самооцінки показав наступне: моральна самооцінка – це процес і результат оцінювання особистістю себе як суб'єкта моральності, на основі засвоєних моральних норм незалежно від умов та ситуацій. Суб'єкт моральності – особистість, що демонструє моральні аспекти поведінки, діяльності та спілкування, моральні якості, звички, ставлення та позиції, цінності, вибори щодо іншого.

Проблематика моральної самооцінки набуває особливого значення в молодшому шкільному віці, що обумовлено підвищеною чутливістю дітей саме цього віку до розвитку моральних якостей та формування самооцінки, завдяки зміні способу життя та необхідності пристосування до нового виду діяльності.

2. Дослідження особливостей взаємозв'язків параметрів моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим рівнем брехливості показало наступне: молодші школярі знають та оцінюють моральні якості та моральні аспекти поведінки людей. Діти у різних ситуаціях вміють оцінювати моральні аспекти своєї поведінки та діяльності. Мають завищені моральні когнітивно-почуттєві уявлення про власні особистісні якості. Школярі, що володіють самооцінювальними діями, передбачають оцінку своєї поведінки оточуючими, вміють оцінювати себе у різних ситуаціях та усвідомлюють доцільність морального самооцінювання, зазвичай, здатні до самокорекції і саморегуляції моральної самооцінки, а їх ставлення до себе опосередковано призвою моральності.

3. Дослідження особливостей взаємозв'язків параметрів моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості

показало, що вони добре знають моральні якості та моральні аспекти поведінки людей, піддатливі регуляційним впливам у сфері морального само оцінювання, усвідомлюють його доцільність. Вміють оцінювати моральні аспекти своєї поведінки та діяльності, мають адекватні моральні когнітивно-почуттєві уявлення про власні особистісні якості.

4. Порівняльний аналіз особливостей моральної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку з високим та низьким рівнем брехливості дозволив виявити їх відмінності у наступному: у молодших школярів з низьким рівнем брехливості домінують такі параметри моральної самооцінки як адекватність та сформованість предмета моральної самооцінки. Крім того, вони краще усвідомлюють предмет моральної самооцінки, та розрізняють якості, притаманні моральній особистості. Вони намагаються реально оцінювати свої моральні якості та не вдаються до прикрашання.

5. Дослідження особливостей взаємозв'язку моральної самооцінки та моральної поведінки у дітей молодшого шкільного віку з різним рівнем брехливості показало, що вони достатньо морально виховані, що проявляється у їх поведінці. У молодших школярів з високим рівнем брехливості моральна поведінка має взаємозв'язок з таким параметром як сформованість предмета моральної самооцінки, а у дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем брехливості значущі взаємозв'язки відсутні.

Таким чином, у дітей молодшого шкільного віку взаємозв'язки моральної самооцінки та моральної поведінки відрізняються в залежності від рівня брехливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания: Изб. психол. труды В 2т. / Б. Г. Ананьев / под. ред. Н. Бодальова, Б.Ф. Ломова. – М.: Педагогика, 1980. – 229 с.
2. Бернс, Р. Развитие Я-концепции и воспитания: пер. з англ. / Р. Бернс, В. Я. Пилипівський. – М. : Прогрес, 1986. – 420 с.
3. Бех, И. Д. Психологические основы нравственного развития личности : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора психол. наук : 19.00.07 / Бех Иван Дмитриевич; Киев, гос. мэд. ин-т им. М. Н. Драгоманова. – Киев, 1992. – С. 39-42.
4. Василенко, Л. П. Психологічні умови засвоєння моральних норм дітьми дошкільного віку / Л. П. Василенко // Моральна свідомість та самосвідомість особистості: [монографія] / за ред. М. В. Савчина, І. М. Галяна. – Дрогобич, 2009. – С. 76-93.
5. Выготский, Л. С. Педагогическая психология. / Л. С. Выготский.- М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
6. Выготский, Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. / под. ред. Д. Б. Эльконина. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
7. Дарвиш, О. Б. Возрастная психология [Текст] : учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. 031000 "Педагогика и психология" / под. ред. О. Б. Дарвиш , В.Е. Ключко. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС: ИМПЭ им. А.С.Грибоедова, 2003. – С. 115-121.
8. Заболоцька, С. І. Психологічні умови розвитку моральних форм поведінки у навчально-ігровій діяльності дошкільників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 / Заболоцька Світлана Ігорівна; Дрогобич, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка. – Дрогобич, 2013. – 20 с.
9. Замищак, М. И. Факторы и механизмы становления моральной самооценки младших школьников / М. И. Замищак // «Психология и

педагогика: актуальные проблемы и тенденции развития»: материалы международной заочной научно-практической конференции. (06 февраля 2013 г.) – Новосибирск: Изд. «СибАК», 2013. – С.112 – 120.

10. Заміщак, М. І. Неадекватність моральної самооцінки молодшого школяра та її прояви у процесі соціалізації / М. І. Заміщак // матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця, 2009. – С.79-84.

11. Заміщак, М. І. Адекватна моральна самооцінка як конструктивний елемент моральної самосвідомості особистості зрілого дитинства / М. І. Заміщак // Моральна свідомість та самосвідомість особистості. Монографія. – Дрогобич, 2009. – С. 134-144.

12. Заміщак, М. І. Моральні знання молодшого школяра як умова становлення адекватної моральної самооцінки / М. І. Заміщак // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Київ-Суми, 2009. – Том XI. – частина 5. – С.114-121.

13. Заміщак, М. І. Особливості розвитку моральної самооцінки у молодшого школяра / М. І. Заміщак // Редакційно - видавничий відділ ДДПУ ім.І.Франка. – Дрогобич, 2008. – Випуск II. – С.71-76.

14. Заміщак, М. І. Роль механізмів соціальної перцепції у становленні моральної самооцінки у молодших школярів / М. І. Заміщак // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Київ, 2010. – Том XII. – частина 3. – С.157-163.

15. Захарова, А. В. Как формировать самооценку школьника / А. В.Захарова, М. Е. Боцманова // Начальная школа. – М.: Педагогика, 1992. – С. 58 -65.

16. Квашук, О. В. Психологічні чинники впливу телебачення на становлення моральної свідомості молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 / Квашук Оксана Володимирівна; Івано-Франківськ, Прикарпатський університет. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

17. Костюк, Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К.: Рад.школа, 1989. – 608 с.

18. Кричевський, Р. Л. Исследование идентификации со сверстниками в коллективах старшекласнеков / Р. Л. Кричевський, М. А.Хазанова // Психолого-педагогическое изучение личности школьника. – М.: Педагогика, 1977. – С. 129 – 151.

19. Майерс, Д. Социальная психология: пер. с англ. / Д. Майерс, В. Гаврилов, С. Шпак, С. Меленевская, Д. Викторова, А. Гурова. – СПб.: Питер, 2002. – 752 с.

20. Максименко, С. Д. Розвиток особистості: проблема психологічних механізмів / С. Д. Максименко // Педагогічна і психологічна науки в Україні. – К.: Пед. думка, 2007. – С.11-20.

21. Мащак, С. О. Моральний розвиток молодшого школяра як соціально психологічна проблема / С. О. Мащак // Моральна свідомість та самосвідомість особистості: [монографія] / за ред. М.В. Савчина, І.М. Галяна. – Дрогобич, 2009. – С.64-117

22. Пастухова, М. В. Теоретические аспекты психологического изучения самооценки личности / М. В. Пастухова // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Т. 12. – 2010. – № 5. – С. 460–462.

23. Рубинштейн, С. Л. Бытие и сознание / С. Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1957. – С. 114.

24. Савчин, М. В. Соціальна педагогічна психологія: навчальний посібник / М. В. Савчин. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1998. – С. 115-131.

25. Савчин, М. В. Християнське духовне виховання і самовиховання / М.В. Савчин // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С. Д.

Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 10. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С. 689– 699.

26. Сидоренко, Е. В. Метод математическо обработк в психологии / Е.В. Сидоренко — СПб.: ОО «Речь», 2000. — С. 231-236.

27. Ставицький, О. О. Психологічні умови усвідомлення молодшими школярами моральної вимоги: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ставицький Олег Олексійович; – Київ, 1994. – 20 с..

28. Тугаринов, В. П. Философия сознания, современные вопросы / В. П. Тугарнов. – М.: Мысль, 1971. – 189 с.

29. Хьелл, Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер, 2003. – 608 с.

30. Чеснокова, И. И. Проблема самосознания в психологи / И. И. Чеснокова. – М.: Наука, 1977. – 144 с.

31. Чеснокова, И. И. Самосознание, саморегуляция, самодетерминация личности / И.И.Чеснокова // Проблемы психологии личности. – М.: Наука, 1982. – 246 с. – С. 121-126.

32. Швалб, Ю. М. Возрастная психология: учеб. пособие [для студентов вузов и практических психологов] / Ю. М. Швалб, І. Ф. Муханова. – Донецк: Норд-Пресс, 2005. – С. 15-21.

33. Экспериментальная психология / под. ред. П. Фресса, Ж. Пиаже. – М.: Прогресс, 1975. – Вып. 5. – С. 119 -125.

34. Яблонська, Т. М. Розвиток здатності до рефлексії в професійному становленні особистості вчителя початкових класів: автореф. дис.. ...канд. психол. наук: 19.00.07. / Яблонська Тетяна Миколаївна: Київ, Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України. – Київ, 2000. – 20 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест «Опитувальник Айзенка» - спрямований на дослідження трьох індивідуальних якостей дитини - інтравертного-екстравертність, нейротизм і брехливість.

Стимульний матеріал: 60 питань і бланк відповідей.

Інструкція: «Слухай мене уважно. Зараз я тобі прочитаю питання, на які ти повинен відповісти тільки «так» або «ні». Перед тобою лежить аркуш, на якому написані номери питань і намальовані дві колонки. Ти повинен поставити хрестик або галочку в першій колонці, якщо хочеш відповісти на це питання «так». Якщо ж ти не згоден і хочеш відповісти «ні», то постав галочку в другій колонці. Намагайся відповідати швидко, але будь уважний, подумай, перш ніж відповісти «так» або «ні».

Особистісний опитувальник Айзенка

(Дитячий варіант)

1. Чи любиш ти шум і метушню навколо себе?
2. Чи часто ти потребуєш друзів, які могли б тебе підтримати або втішити?
3. Ти завжди знаходиш швидко відповідь, коли тебе про що-небудь запитують, якщо це не на уроках?
4. Буваєш ти іноді сердитим, дратівливим, злишся?
5. Чи часто у тебе міняється настрій?
6. Тобі більше подобається бути одному, ніж зустрічатися з іншими хлопцями?
7. Чи буває іноді, що тобі заважають заснути різні думки?
8. Чи завжди ти відразу робиш так, як тобі кажуть?
9. Чи любиш ти пожартувати над ким-небудь?

10. Ти коли-небудь відчував себе нещасним, хоча для цього не було справжньої причини?
11. Ти весела людина?
12. Ти коли-небудь порушував правила поведінки в школі?
13. Чи багато що дратує тебе?
14. Тобі подобається така робота, де треба робити все швидко?
15. Ти переживаєш через всяких страшних подій, які мало не відбулися, хоча все закінчилося добре?
16. Тобі можна довірити будь-яку таємницю?
17. Чи можеш ти розвеселити занудьгували товаришів?
18. Чи трапляється іноді так, що у тебе без будь-якої причини сильно б'ється серце?
19. Зазвичай ти робиш перший крок для того, щоб з ким-небудь подружитися?
20. Ти коли-небудь говорив неправду?
21. Чи сильно ти засмучуєшся, якщо люди знаходять недоліки в роботі, яку ти зробив?
22. Чи любиш ти розповідати смішні історії, жартувати зі своїми друзями?
23. Чи часто ти відчуваєш себе втомленим без будь-якої причини?
24. Ти завжди спочатку робиш уроки, а граєш вже потім?
25. Ти зазвичай веселий і всім задоволений?
26. Уразливий ти?
27. Чи любиш ти розмовляти і грати з іншими дітьми?
28. Чи завжди ти виконуєш прохання рідних про допомогу по господарству?
29. Чи буває так, що у тебе сильно паморочиться голова?
30. Чи любиш ти поставити кого-небудь в незручне становище, посміятися над ким-небудь?
31. Ти часто відчуваєш, що тобі що-небудь дуже набридло?

32. Ти любиш іноді похвалитися?
33. Ти найчастіше мовчиш в товаристві інших людей?
34. Ти іноді хвилюєшся так сильно, що тобі важко всидіти на місці?
35. Ти швидко наважуєшся на що-небудь?
36. Ти іноді шумиш в класі, коли немає вчителя?
37. Тобі часто сняться страшні сни?
38. Чи можеш ти забути про все і від душі повеселитися серед своїх друзів, приятелів, подруг?
39. Тебе легко засмутити чимось?
40. Чи траплялося тобі погано говорити про кого-небудь?
51. Ти більше любиш сидіти осторонь і дивитися, ніж самому приймати участь в загальному святкуванні?
52. Тобі зазвичай буває важко заснути через різних думок?
53. Ти зазвичай буваєш впевнений в тому, що зможеш впоратися зі справою, яке тобі доручають?
54. Чи часто ти відчуваєш себе самотнім?
55. Ти соромишся першим починати розмову з незнайомими людьми?
55. Ти соромишся першим починати розмову з незнайомими людьми?
56. Чи часто ти наважуєшся на що-небудь, коли вже пізно?
57. Коли хто-небудь з приятелів кричить на тебе, ти теж кричиш у відповідь?
58. Ти іноді відчуваєш себе особливо веселим або сумним без будь-якої причини?
59. Ти вважаєш, що важко отримати справжнє задоволення в гостях, на дитячих ранках, на ялинці?
60. Тобі часто доводиться хвилюватися через те, що ти зробив що-небудь не подумавши?

Реєстраційний бланк до дитячого опитувальником Айзенка

	Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні
1.			21.			41.		
2.			22.			42.		
3.			23.			43.		
4.			24.			44.		
5.			25.			45.		
6.			26.			46.		
7.			27.			47.		
8.			28.			48.		
9.			29.			49.		
10.			30.			50.		
11.			31.			51.		
12.			32.			52.		
13.			33.			53.		
14.			34.			54.		
15.			35.			55.		
16.			36.			56.		
17.			37.			57.		
18.			38.			58.		
19.			39.			59.		
20.			40.			60.		

Ключ до обробки дитячого варіанту опитувальника Айзенка

	Так	Ні
Екстраверсія/інтроверсія	1, 3, 9, 11, 14, 17, 19, 22, 25, 27, 30, 35, 38, 41, 43, 46, 49, 53, 57	6, 33, 51, 55, 59
Нейротизм	2, 5, 7, 10, 13, 15, 18, 21, 23, 26, 29, 31, 34, 37, 39, 42, 45, 47, 50, 52, 54, 56, 58,60	
Брехливість	8, 16, 24, 28, 44	4, 12, 20, 32, 36, 40, 48

ТЕСТ «МІРКУЄМО ПРО ЖИТТЄВИЙ ДОСВІД»

(складений доктором педагогічних наук Н. Щурковою, адаптований В. Івановою, Т. Павловою, Є. Степановим))

Мета: виявити моральну вихованість учнів початкових класів (рівень соціально-комунікативного досвіду).

Інструкція. Учням пропонується вибрати один із трьох запропонованих відповідей і позначити його в графі (а, б, в) знаком *.

1. На шляху стоїть однокласник. Тобі треба пройти. Що ти зробиш?

- а). обійду, щоб не потривожити;
- б). відсуну і пройду;
- в). дивлячись, який буде настрій.

2. Ти помітив серед гостей непоказну дівчинку (хлопчика), яка (який) самотньо сидить осторонь. Що ти зробиш?

- а). нічого, яке моє діло;
- б). не знаю заздалегідь, як складуться обставини;
- в). підійду і неодмінно заговорю.

3. Ти запізнюєшся до школи. Бачиш, що комусь стало погано. Що ти зробиш?

- а). поспішаю до школи;
- б). якщо хтось кинеється на допомогу, я теж піду;
- в). телефоную 03, зупиняю перехожих ...

4. Твої сусіди переїжджають на нову квартиру. Вони старі. Як ти вчиниш?

- а). запропоную свою допомогу;
- б). я не втручаюся в чуже життя;
- в). якщо попросять, я, звичайно, допоможу.

5. Ти дізнався, що твій однокласник несправедливо покараний. Як ти вчиниш у цьому випадку?

- а). дуже серджуся і лаю кривдника останніми словами;
- б). нічого: життя взагалі несправедливе;

в). вступаюся за скривдженого.

6. Ти черговий. Підмітаючи підлогу, ти знайшов гроші. Що робиш?

а). вони мої, раз я їх знайшов;

б). завтра запитаю, хто їх втратив;

в). може бути, візьму собі.

7. Ти пишеш контрольну роботу. На що ти розраховуєш?

а). на шпаргалки;

б). на втому вчителя;

в). на свої знання.

8. Ти прийшов на прибирання школи і бачиш, що всі вже трудяться. Що ти будеш робити?

а). побалакаю трохи, потім видно буде;

б). йду негайно додому, якщо не будуть відзначати присутніх;

в). приєднаюся до кого-небудь, стану працювати з ним.

9. Якийсь чарівник пропонує тобі влаштувати твоє життя забезпечити всім необхідними. Отже, тобі непотрібно вчитися. Що ти йому відповіси?

а). погоджуся з вдячністю;

б). спочатку дізнаюся, скільком він забезпечив таким чином існування;

в). відмовляюся рішуче.

10. Тебе вчитель просить виконати суспільне доручення. Виконувати його не хочеться. Як ти вчиниш?

а). забуваю про нього, згадаю, коли зажадають звіт;

б). виконую, звичайно;

в). ухиляюся, шукаю причини, щоб відмовитися.

11. Ти був на екскурсії в чудовому, але маловідомому музеї. Чи повідомив ти комусь про це?

а). так, неодмінно скажу і постараюся зводити їх в музей;

б). не знаю, як доведеться;

в). навіщо говорити, нехай кожен вирішує, що йому треба.

12. Вирішується питання, хто б міг виконати корисну для твого класу роботу. Ти знаєш, що здатний це зробити. Як ти вчиниш?

- а). піднімаю руку і повідомляю про своє бажання зробити роботу;
- б). сиджу і чекаю, коли хтось назве моє прізвище;
- в). я занадто дорожу своїм особистим часом, щоб погоджуватися.

13. Уроки закінчилися, ти зібрався йти додому. І от кажуть; «Є важлива справа. Треба ». Як ти вчиниш?

- а). нагадаю про право на відпочинок;
- б). роблю, раз треба;
- в). подивлюся, що скажуть інші.

14. З тобою розмовляють образливим тоном. Як ти до цього ставишся?

- а) відповідаю тим же;
- б) не помічаю, це не має значення для мене;
- в) рву всі відносини з цією людиною.

15. Ти дізнався, що школу закрили з якихось причин. Як ти реагуєш?

- а). безмежно радий, гуляю, насолоджуюся життям;
- б). стурбований, думаю, як далі вчитися;
- в). буду чекати нових повідомлень.

16. Що ти відчуваєш, коли на твоїх очах хвалять когось із твоїх однокласників?

- а). жакливо задрю, мені незручно;
- б). я радий, бо і в мене є свої достоїнства;
- в). мені все одно.

17. Тобі подарували красиву незвичайної форми авторучку. На вулиці дорослі хлопчачи вимагають віддати подарунок їм. Що ти робиш?

- а). віддаю – здоров'я дорожче;
- б). постараюся втекти, кажу, що ручки у мене немає;
- в). подарунків не віддаю, борюся з ними.

18. Їдучи надовго і далеко з дому, як ти себе відчуваєш?

- а). швидко починаю нудьгувати;

б). добре себе почуваю, краще, ніж удома;

в). не помічав.

19. Тебе просять послати книги в дитячий будинок. Що ти робиш?

а). відбираю цікаве і приношу;

б). непотрібних книг у мене немає;

в). якщо всі принесуть, я теж дещо відберу.

20. Коли ти чуєш про подвиг людини, що найчастіше приходиться тобі в голову?

а). у цієї людини був, звичайно, свій особистий інтерес;

б). людині просто пощастило прославитися;

в). поважаю таких людей і не припиняю ними захоплюватися.

Аналіз результатів. Кількість виборів, зроблених школярами в кожному випадку, необхідно підрахувати і виразити в процентному відношенні до загального числа учнів. Показником, що свідчить про достатню моральну вихованість учнів, є кількість виборів від 10 і більше в наступних варіантах:

Графа а). Порахувати * на питання 1, 4, 11, 12, 18, 19.

Графа б). Порахувати * на питання 6, 10, 13, 15, 16.

Графа в). Порахувати * на питання 2, 3, 5, 7, 8, 9, 14, 17, 20.

Показником, що свідчить про деяку аморальну орієнтацію, егоїстичні позиції, є кількість виборів від 10 і більше в наступних варіантах:

Графа а). Порахувати * на питання 2, 3, 6, 7, 9, 10, 13, 15, 16, 17, 20.

Графа б). Порахувати * на питання 1, 4, 5, 8, 14, 18, 19.

Графа в). Порахувати * на питання 11, 12.

Показником, що свідчить про несформованість моральних відносин, соціально-комунікативного досвіду, нестійку, імпульсивну поведінку, є залишкова кількість виборів, де перевага явно не виявляється.

Методика «Промінчики»

Використовувалася для визначення рівня та предмета моральної самооцінки, володіння самооцінювальними діями. Дітям пропонують вибрати із списку запропонованих якостей (1) добре ставитись до іншого, 2) чесно поступати, 3) проявляти злість, 4) бути відповідальним, 5) бути вихованим, 6) бути скупим, 7) бути милосердним, 8) бути байдужим, 9) радіти за друга, 10) поступати нечесно, 11) бути дружелюбним, 12)справедливо ділитися, 13) бути заздрисним, 14) бути несправедливим, 15) бути безвідповідальним, 16) бути неспівчутливим) та записати на промінчиках їх діях, прояви у вчинках, ставленнях, позиціях, оцінках.

Використовувались такі критерії визначення рівня моральної самооцінки : Висока моральна самооцінка: учень записує 6 – 8 позитивних моральних якостей; середня – учень записує 4 –5 позитивних якостей, та 2 – 3 негативні; низька – учень записує – 4 –5 негативних якостей, та 2 – 3 позитивні.

Критерії сформованості предмета моральної самооцінки:

- 1) сформована – учень легко записує та пояснює 6–8 якостей, а решту 1–2 якості не може записати;
- 2) несформована – учень записує 1– 2 якості і не може записати решти.

Критерії сформованості самооцінювальних дій:

- а) сформовані: досліджуваний прямо оцінює моральні аспекти, прямо порівнює реального Я – морального та ідеального Я –морального, оцінює конкретні моральні якості, позиції;
- б) несформовані: досліджуваний тільки опосередковано оцінює, орієнтується на оцінку інших людей, або невизначено оцінює, орієнтується на очікувану оцінку.

Методика «Будинок»

Використовувалися для визначення предмета морального самооцінювання.

Дітям пропонується наступна інструкція: «Як ти думаєш, яка справжня людина має бути? Давай збудуємо два будиночки, один, в якому живе добра людина, а другий – в якому живе погана. Цей казковий будинок складається із цеглинок – 10 цеглинок (у розпорядженні досліджуваного було всього 20 «цеглинок» (якостей), з них 10 – позитивних якостей, а 10 – негативних): доброта, справедливість, чесність, людяність, милосердність, дружелюбність, нечесність, впертість, невідповідальність, черствість, відповідальність, щирість, співчутливість, правдолюбство, радіти за друга, заздрісний, обманює, несправедливий, немилосердний, конфліктуючий, злий. Які ти цеглинки покладеш, залежатиме, яка людина буде в ньому жити. Зрозуміло, що найголовніше в будинку це фундамент. Тому спочатку, ти вибираєш і монтуєш найголовніші «цеглинки».

Вибір «цеглинок» свідчить про сформованість предмета моральної самооцінки.

Використовувались такі критерії : 1) сформованість предмета моральної самооцінки – досліджуваний знає та оцінює реальні вчинки та дії доброї та поганої людини, її моральні якості, моральні аспекти поведінки; піддатливий регуляційним впливам у сфері морального самооцінювання;

2) несформованість предмета моральної самооцінки – досліджуваний не знає реальних вчинків та дій доброї та поганої людини, вагається, якими моральними якостями володіють ці люди, або взагалі не знає, не піддатливий регуляційним впливам у сфері морального самооцінювання.

Методика «Сходинок»

Використовувалася для визначення рівня моральної самооцінки та її адекватності. Інструкція: Дітям пропонується поставити себе на різних «моральних сходах», що відображають рівень сформованості 7 моральних якостей (добрий, чесний, співчутливий, совісний, справедливий, дружелюбний, милосердний).

Інструкція для досліджуваних: «1) На якій сходинці ти поставиш себе; 2) сходинка, на яку поставлять тебе твої батьки; 3) сходинка, на яку поставлять тебе друзі; 4) сходинка, на яку поставить тебе твій вчитель.»

Критерії визначення рівня моральної самооцінки: Високий – 6 – 7 випадків учень «ставить» себе на найвищу сходинку і 2 – 3 рази на інші «сходинок»; середня – у 6 – 7 випадках молодший школяр ставить себе на третю, четверту чи п'яту «сходинок», а решту випадків на інші «сходинок»; низька – у 6 – 7 випадках учень ставить себе на 1 – у – 2 – у «сходинок», а у решту випадків – на інші сходинок.

Критерії визначення адекватності моральної самооцінки: – адекватна моральна самооцінка: оцінка досліджуваного у 5 – 7 випадках співпадає з оцінкою педагога, а у 1 – 2 випадках не співпадає; – неадекватна завищена: досліджуваний у 4 – 7 випадків ставив себе на 2 чи більше «сходинок» вище, ніж педагог; – неадекватна занижена: досліджуваний у 5 – 7 випадках ставив нижче, ніж ставив педагог.

Критерії сформованості моральної самооцінки: – сформована моральна самооцінка: учень після роздумів чи після незначних додаткових пояснень «ставить» себе на певну «сходинку». – несформована моральна самооцінка: учень після кілька-разових пояснень не може однозначно «поставити» себе на певну «сходинку», ставить хаотично, або взагалі не може виконати завдання. Сформована моральна самооцінка: предмет морального самооцінювання включає 4 – 5 елементів, молодший школяр

володіє 3–4 оцінними діями та активно реагує на мотиви-стимули, постійно оцінює себе. Несформована моральна самооцінка: учень не може оцінити більшість аспектів моральної поведінки, не володіє оцінними діями, пасивний в ситуаціях мотивації, не володіє еталонами само оцінювання. Навіть під впливом дорослого не може оцінити моральні аспекти поведінки. Не встановлено сформованість моральної самооцінки: учень епізодично оцінює окремі елементи предмета морального самооцінювання, володіє однією оцінною дією, реагує на ситуацію пасивно або під впливом дорослого. Володіє тільки окремими діями.